

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Bezdomovectví v Praze - Aktuální dilemata sociální práce očima odborné
a laické veřejnosti a potenciálních uživatelů služeb

Homelessness in Prague - Actual dilemmas of social work with a view
of professional and lay public and potential users

Vedoucí práce
doc. Ing. Pavel Krpálek, CSc.

Autor práce
Martina Mossóczy

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu doc. Ing. Pavlu Krpálkovi, CSc. za vedení této práce a také panu PhDr. Pavlu Pěnkavovi, Ph.D. za jeho odborné konzultace a řadu inspirativní podnětů.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Souhlasím s tím, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 9.7.2012

Martina Mossóczy

Anotace

Bakalářská práce „Bezdomovectví v Praze: aktuální dilemata sociální práce očima odborné a laické veřejnosti a potenciálních uživatelů služeb“ se zaměřuje na možnosti efektivní spolupráce odborníků, majoritní společnosti a bezdomovců jako triády při vytváření koncepce řešení této problematiky na území Prahy. První kapitola využívá domácích pramenů a přináší souhrn teoretických východisek a empirických poznatků k problematice bezdomovectví. Zároveň nabízí výstupy průzkumů veřejného mínění, věnuje pozornost veřejněpolitickému kontextu bezdomovectví v ČR a popisuje možnosti aktuálně nabízených sociálních služeb. Závěr teoretické části představuje navrhované koncepce řešení bezdomovectví na území Prahy. Druhá kapitola formou kvalitativních metod sociálního výzkumu zjišťuje u souboru 50 osob bez domova názor na přístup veřejnosti k problematice bezdomovectví a míru ochoty aktivně přispět k pozitivní změně. Práce uzavírá tím, že lidé bez domova jsou za určitých podmínek ochotni a schopni se podílet na vytváření společné koncepce řešení, zvláště pokud jde o konkrétní opatření zaměřené na objektivizaci obrazu bezdomovectví ve veřejnosti.

Annotation

My thesis Homelessness in Prague: contemporary dilemma of social work in the eyes of lay and professional society and would be users is focused on options of effective cooperation of professionals, major society and homeless people as the triad when seeking for a solution of homelessness in Prague area issue. First chapter uses primarily local sources and brings about the summary of theoretical axioms of the homelessness issue. At the same time first chapter provides Prague homelessness public opinion researches outputs, focuses on public political context of homelessness in the Czech Republic and describes options of contemporary offered social services. The conclusion of theoretical part introduces concepts in suggested Prague homeless situation solution. Second chapter deals with the quality method research on the set of fifty homeless people. They are asked how they perceive the major society approach to Prague homelessness situation and how far they are willing to actively participate on the positive change. My thesis concludes that homeless people are in some conditions willing and able to effectively participate on the solution especially when it comes to an objective picture of homeless people situation in the eyes of major public society.

Klíčová slova

Bezdomovectví, veřejnost, sociální služby, dilemata, koncepce, výzkum

Keywords

Homelessness, lay public, social services, dilemmas, concepts, method research

Obsah:

ÚVOD	9
1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA	10
1.1 Bezdomovectví jako pojem	10
1.2 Bezdomovecké kategorie dle způsobu bydlení	11
1.2.1 Kategorie bez přístřešku	12
1.2.2 Kategorie bez bytu	13
1.3 Bezdomovectví v demografických ukazatelích	15
1.3.1 Sčítání bezdomovců v Praze.....	15
1.3.2 Demografická struktura pražských bezdomovců	17
1.4 Bezdomovectví jako sociální vyloučení	18
2.4.1 Chudoba	19
2.4.2 Nemoci a přístup ke zdravotní péči.....	21
2.4.3 Nezaměstnanost	23
2.4.4 Přístup k bydlení	25
1.5 Rizikové jevy a způsoby chování spojené s bezdomovectvím	27
1.5.1 Žebráctví	27
1.5.2 Sběr odpadu	28
1.5.3 Kriminalita	28
1.5.4 Závislosti	30
1.5.5 Prostituce	31
1.6 Důsledky působení dlouhodobě nepříznivé sociální situace	31
1.7 Příčiny bezdomovectví	33
1.7.1 Strukturální a individuální faktory.....	33
1.7.2 Absence sociálních kompetencí řešit krizové situace	34
1.7.3 Typologie dle schopností, dovedností a možností řešit krizovou situaci.....	36
1.8 Bezdomovectví z pohledu laické veřejnosti	38
1.8.1 Průzkumy veřejného mínění	38
1.8.2 Bezdomovectví v médiích	43
1.9 Bezdomovectví jako problém postmoderní české společnosti	45
1.9.1 Sociální hřích společnosti zážitku	45
1.9.2 Veřejný sektor v ČR po roce 1989	47
1.9.3 Vliv vstupu ČR do Evropské unie	48

1.10 Bezdomovectví z pohledu sociálních služeb.....	50
1.10.1 Sociální služby – druhy a formy	50
1.10.2 Preventivní aktivity	51
1.10.3 Služby zaměřené na naplnění základních potřeb	52
1.10.4 Služby zaměřené na integraci a soběstačnost	54
1.10.5 Standardy kvality sociálních služeb	56
1.10.6 Poskytovatelé sociálních služeb	57
1.10.7 Financování sociálních služeb	60
1.10.8 Sociální kurátoři	61
1.10.9 Streetpaper – Nový prostor	63
1.11 Řešení bezdomovectví v Praze	65
1.11.1 Praha 1 jako lokalita pro výskyt bezdomovectví.....	66
1.11.2 Akční plán k problematice bezdomovectví 2010-13	67
1.11.3 Koncepce pro řešení bezdomovectví 2012-20	70
1.12 Aktuální dilemata – shrnutí	71
2. EMPIRICKÝ VÝZKUM	71
2.1 Cíle, metody a techniky sociálního výzkumu.....	71
2.1.1 Cíle a hypotézy	74
2.1.2 Metody a techniky	75
ZÁVĚR	79
POUŽITÁ LITERATURA	81
SEZNAM PŘÍLOH	85
PŘÍLOHY	

Seznam použitých zkratk

AD – azylový dům

ADCH – Arcidiecézní charita

CSSP – Centrum sociálních služeb Praha

ČR – Česká republika

ESF – Evropské strukturální fondy

ETHOS – evropská typologie bezdomovectví

EU - Evropská unie

FEANTSA – Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci

HMP – hlavní město Praha

LN – Lidové noviny

MCSSP – Městské centrum sociálních služeb a prevence

MČ – městská část

MF – Mladá fronta

MHD – městská hromadná doprava

MHMP – Magistrát hlavního města Prahy

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

MV – Ministerstvo vnitra

NNO – nestátní neziskové organizace

NP – Nový prostor

ČKCH – Česká katolická charita

SQSS – Standardy kvality sociálních služeb

TBC - tuberkulóza

ÚMČ – úřad městské části

ÚP – úřad práce

VPP – veřejně prospěšné práce

VTOS – výkon trestu odnětí svobody

VV – Věci veřejné

WHO – Světová zdravotnická organizace

Úvod

Téma bakalářské práce „Bezdomovectví v Praze: aktuální dilemata sociální práce očima odborné a laické veřejnosti a potenciálních uživatelů služeb“ jsem si zvolila na základě svého dlouholetého zájmu o tuto problematiku. Přímé práci s lidmi bez domova jsem se soustředěně věnovala v letech 1996 – 2005, od roku 2005 průběžně získávám zkušenosti v managementu sociálních služeb. Ve svém pracovním i soukromém životě jsem tak často konfrontována s postoji laické veřejnosti k této problematice. Fenomén bezdomovectví se v ČR „objevil“ po roce 1989. Přesto, po dvaceti letech demokracie, náleží u nás stále k méně poznaným společenským jevům. Příčinou není jen jeho multifaktorovost, ale i skutečnost, že bezdomovectví dlouho nebylo uznáno za celospolečenský problém. Způsobů, jak lze pomáhat lidem bez domova, je celá řada. Současné možnosti jsou nesrovnatelné se situací na počátku 90. let minulého století. Bezdomovectví přesto nadále zůstává tradiční oblastí působení nestátních neziskových organizací. Veřejný sektor otázku řešení problematiky na tyto organizace tiše delegoval. Ponechává si roli v oblasti legislativní a zajišťuje financování. Na neziskových organizacích leží charitativní pomoc či odborná sociální práce, ale také role zprostředkovatele komunikace mezi majoritou a bezdomovci jako osobami na okraji společnosti. Řešení problematiky bezdomovectví si vyžaduje koordinovaný systémový přístup. Tento přístup by však měl být jakýmsi průsečíkem pohledu celé triády, tedy odborné a laické veřejnosti i příjemců pomoci. Průběžně je sledováno veřejné mínění, prostor k vyjádření mají i poskytovatelé sociálních služeb. Osoby bez domova jsou však zatím častěji předmětem zkoumání, než partnery pro veřejnou diskusi.

Bakalářská práce se zaměřuje na zjevnou formu bezdomovectví. Východiskem pro zpracování teoretické části je analýza vybraných tiskových a elektronických domácích pramenů a rekapitulace výzkumných šetření v ČR. Navazující empirická část zjišťuje formou řízeného rozhovoru u výběrového souboru 50 osob bez domova názor na přístup veřejnosti k problematice bezdomovectví a míru ochoty aktivně přispět k pozitivní změně. Cílem práce je označit dilemata vyplývající z rozdílných očekávání, možností a potřeb jednotlivých zástupců triády a ověřit základní hypotézu, že bezdomovci jsou za určitých podmínek ochotni a schopni se podílet na vytváření společné koncepce řešení, zvláště v oblasti konkrétních opatření zaměřených na objektivizaci obrazu bezdomovectví ve veřejnosti.

1. Teoretická východiska

1.1 Bezdomovectví jako pojem

Většina současných definic bezdomovectví zohledňuje nejen absenci uspokojivého bydlení, ale i pocitu bezpečí, prostoru pro odpočinek, ztrátu soukromí či sociálních vazeb. Schwarzová (2008) definuje bezdomovectví jako situaci bezprostřední nouze, v níž se ocitá člověk bez trvalého domova. Přitom: „Výraz *domov* je asociován s určitou úrovní jistoty a bezpečí, nejen s místem, kde lze přespávat v technickém smyslu bez hlubších vazeb a odpovídajících emocí.“(18) Osobami bez domova dnes nerozumíme jen občany České republiky (dále ČR), ale i ty, kdo na našem území za určitých legislativních podmínek pobývají. Podle Hradeckého lze bezdomovectví vztáhnout pouze na osoby přežívající venku bez střechy nad hlavou, nebo jej definovat v širším smyslu. Právě zúžené pojetí však podle něj brání v přijetí a aplikaci postupů, které by umožnily najít cestu z problému ven. Širší pojetí problematiky prosazuje i Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (dále jen FEANTSA), která vytvořila v roce 1991 síť národních korespondentů monitorujících vývoj bezdomovectví v členských zemích Evropské unie (dále EU), Evropskou observatoř bezdomovectví. Ta publikuje každým rokem zprávy z členských zemí o tomto fenoménu a provádí a zveřejňuje analýzy v kontextu EU. Vypracovala a přijala evropskou typologii bezdomovectví (dále jen ETHOS), jejímž hlavním úkolem je přispět ke zlepšení sběru a srovnávání dat. Současně může pomoci v rozhodování o strategiích k řešení bezdomovectví. **Evropská observatoř stanovila pro posouzení bezdomovectví tři domény:**

- mít slušné obydlí, způsobilé k naplňování potřeb osoby a její rodiny (*fyzická doména*),
- mít možnost uchovat si soukromí a udržovat společenské vztahy (*sociální doména*),
- mít výlučné vlastnictví, jistotu užívání a právní nárok (*právní doména*).

Podle vztahu k uvedeným doménám pak byla vytvořena typologie představující sedm typů bezdomovectví dle rozsahu a hloubky vyloučení z bydlení. Toto pojetí zároveň dává porozumět procesům sociálního vyloučení, které mohou k bezdomovectví vést.(10)

Nejčastěji je bezdomovectví kategorizováno na **zjevné, skryté a potenciální**. **Zjevní bezdomovci jsou ti, o nichž je nám známo, že jsou bez domova, a současně oni sami definují svou situaci jako ohrožující a stávají se (alespoň na přechodnou dobu) uživateli**

sociálních služeb. Latentní, skryté bezdomovectví představují lidé, kteří nemají de facto možnost trvalého bydlení, ale jsou schopni využívat možnost dočasného bydlení, které jim umožňuje jejich pravidelný dlouhodobý příjem. Sami se za osoby bez přístřeší neoznačují a sociálních služeb obvykle nevyužívají. Potenciální bezdomovci jsou osoby akutně ohrožené ztrátou domova (např. obyvatelé domů určených k demolici, squateři, pseudonájemníci v podnájmu bez řádné nájemní smlouvy).⁽¹⁸⁾ Tyto osoby žijí na hranici životního minima nebo pobírají minimální mzdu. Jejich náklady na udržení trvalého bydlení a uspokojení dalších životních potřeb jsou v nepoměru k celkovému příjmu. Bezdomovectví mužů a žen se liší v řadě aspektů, rozdíly spočívají především v příčinách a prožívání. U mužů převažuje zjevné bezdomovectví, u žen se více hovoří o formě skryté.⁽⁹⁾

Je zřejmé, že označení *bezdomovec* je vnímáno jako stigmatizující a je spojeno především s jeho zjevnou formou. Podle Hradeckého je výhodou, že jde o zavedený jednoslovný pojem. Zákon o sociálních službách zná pojem *osoby bez přístřeší* nebo *osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení*. Oba tyto výrazy Hradecký považuje za umělý konstrukt, jehož jedinou výhodou je právě uvedení v příslušném zákoně. Pro svou délku údajně žádný z těchto termínů nemá naději, aby byl přijat širokou veřejností. Navíc Občanský zákoník zná pojem *přístřeší* ve zcela odlišném významu. Z dalších užívaných termínů Hradecký připomíná pojem *osoba bez domova*, který považuje za věcně přesnější než *osoba bez přístřeší* a méně stigmatizující než *bezdomovec*. Jeho nevýhodou je však víceslovné vyjádření a fakt, že tento termín neobsahuje žádná právní norma.⁽¹⁰⁾ Pro úplnost připomeňme ještě normalizační termín *občané společensky nepřízpůsobení*. Ačkoli jej dosud najdeme v některých starších právních předpisech, po roce 1989 je již vnímán jako diskriminační.

1. 2 Bezdomovecké kategorie dle způsobu bydlení

Typologie ETHOS zahrnuje mezi bezdomovce a ohrožené bezdomovectvím osoby:

- **bez přístřešku**, tj. bez možnosti pobytu pod střechou 24 hodin denně,
- **bez bytu**, tj. osoby žijící v různých zařízeních, které se nemají kam vrátit,
- **bydlící v nejistých podmínkách**, např. osoby ohrožené vystěhováním
- **bydlící v nepřiměřených podmínkách**, tj. osoby v přeplněných bytech, v budovách v špatném technickém stavu, bez pitné vody a elektřiny, v provizorních stavbách aj.

Touto typologií se intenzivně zabývala šestičlenná pracovní skupina odborníků v rámci projektu *Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR*. Projekt probíhal v období od března 2006 do srpna 2007 a zahrnoval kromě úvodního a závěrečného semináře celkem pět pracovních skupin a tři workshopy, kterých se zúčastnilo 16 odborníků různých profesí. K operačním kategoriím a definicím, které byly dle ETHOS označeny za závazné, skupina doplňovala relevantní národní subkategorie.**(10) K oblasti zjevného bezdomovectví se vztahují kategorie bez přístřešku (bez střechy) a bez bytu.**

1.2.1 Kategorie bez přístřešku

Do této kategorie byly pracovní skupinou zařazeny osoby přežívající venku a osoby žijící v noclehárně. Osoby přežívající venku nemají stálé místo pro nocování. Přespávají na ulici, pod mostem, na nádražní, ve veřejných dopravních prostředcích, v kanálech, jeskyních, odstavených vagonech, ve stanech, garážích, prádelnách, sklepích a půdách domů, ve vracích aut nebo v jiných veřejně přístupných prostorách, obvykle bez právního nároku a bez souhlasu majitele. Mohou být současně uživateli ambulantních či terénních sociálních služeb dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách nebo se mohou stát příjemci charitativní pomoci. **Tyto osoby jsou vystaveny mnoha rizikům:**

- hlad, špatná výživa, omezený přístup k pitné vodě,
- omezený přístup k osobní hygieně,
- nedostatek odpočinku a spánku, nezdravá životospráva, špatné počasí,
- omezený přístup ke zdravotní péči,
- omezený přístup k zaměstnání,
- verbální a fyzická agrese okolí, odpor veřejnosti; represe ze strany bezpečnostních agentur, strážníků a policistů,
- stávají se oběťmi kriminality.**(10)**

Osoby v noclehárně mají podle zákona č.108/2006 Sb. možnost přenocování na lůžku a osobní hygieny. V zimním období nabízejí poskytovatelé sociálních služeb ve svých zařízeních zpravidla také možnost sezónního nocování bez lůžek. Pobyť osob zde je legální, prostor je vytápěný a zahrnuje obvykle i možnost osobní hygieny. Obě tyto služby

neposkytují možnost 24hodinového ubytování ani nenabízí jistotu příští noci, ale minimalizují alespoň některá rizika z výše uvedeného výčtu.

1.2.2 Kategorie bez bytu

Tato kategorie dle Hradeckého zahrnuje **osoby v azylových domech** (dále AD) **a veřejných ubytovnách s krátkodobým ubytováním, osoby v ubytovnách pro imigranty, osoby před opuštěním instituce a uživatele dlouhodobější podpory.**

Uživateli AD se stávají osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení, které chtějí minimalizovat rizika vyplývající ze života venku a mají potřebný finanční obnos na úhradu služby. V případě, že jsou schopni a ochotni zachovávat vnitřní pravidla zařízení, zde mají po dobu několika měsíců zajištěné materiální potřeby natolik, že se mohou soustředit na řešení své sociální situace. Pobyt v AD zlepšuje jejich přístup k zaměstnání, zdravotní péči, informacím a sociálním dovednostem. V praxi jsou časté případy, kdy se osoby bez domova cyklicky pohybují mezi AD a komerčními ubytovnami s ohledem na to, zda mají v daném období dostatečný finanční příjem. Pracovní skupina projektu označila za rizika těchto dvou skupin především ztrátu ubytování ve finanční tísní a chybějící návaznost vyššího integračního stupně. Druhá skupina je navíc znevýhodněna absencí sociální podpory. V obou případech je zároveň rizikem i příležitostí ponechání možnosti samostatného rozhodování.

Zvláštní kategorií jsou **žadatelé o azyl a imigranti v sociálně nepříznivé situaci.** V ČR není známa kategorie ubytoven pro migrující pracovníky. Legální zahraniční pracovníci jsou obvykle ubytováni ve veřejných komerčních ubytovnách a octnou-li se v sociálně nepříznivé situaci (např. jim zaměstnavatel dostatečně nezaplatí za odvedenou práci), stávají se uživateli výše zmíněných AD. Ilegální imigranti pak využívají možností pobytu v segregovaných ubytovnách provozovaných obvykle jejich krajany. Pracovní skupina projektu vyjmenovala jako rizika nižší právní postavení, závislost na šedých strukturách na hraně zákona, nelegální práce bez smlouvy nebo zdravotního pojištění, mzdy nižší než zákonem stanovené minimum, riziko snadné ztráty zaměstnání a zneužitelnost pro trestnou činnost. Jako příležitosti označila skutečnost, že imigranti si zvolili tento dočasný způsob života za účelem zlepšení své ekonomické situace a mohou se navrátit do své vlasti nebo migrovat do jiné země. Na pobyt v azylových zařízeních se vztahuje *zákon č. 325/1999 Sb.*,

o azylu. Toto zařízení slouží k hromadnému ubytování žadatelů o udělení azylu a azylantů za podmínek zaručujících zachování lidské důstojnosti. Rizika vyplývají z právního postavení žadatelů o azyl a možnosti jeho odmítnutí či existenčních podmínek po dobu odvolání.

Zcela specifickou kategorií jsou **osoby před opuštěním institucionálních zařízení.** Skupina projektu zde vytvořila 3 subkategorie: **osoby ve věznicích a vazebních věznicích bez možnosti bydlení po propuštění, osoby před opuštěním zdravotnického zařízení a osoby před opuštěním dětské instituce.** Osobami před opuštěním věznice jsou myšleny osoby, proti kterým je vedeno trestní řízení a je u nich nařízena vazba nebo které byly pravomocně odsouzeny, nastoupily výkon trestu odnětí svobody (dále VTOS) a nemají po propuštění žádnou možnost bydlení. Ve výčtu rizik skupina připomněla kromě ztráty vztahového a hmotného zázemí také *prizonizaci*, neboli přivyknutí k vězeňské kultuře v rámci režimového zařízení, ze kterého vyplývá účelové jednání či dodržování struktury pravidel vězňů a následný *šok ze svobody*. Tento jev zásadně ovlivňuje chování osob po propuštění z VTOS včetně způsobu využívání sociálních služeb. Jako příležitosti pracovní skupina uvedla především skutečnosti garantované platnou legislativou ČR¹. Osoby opouštějící zdravotnické zařízení, ve kterém se dlouhodobě zdržovaly, jsou navíc vystaveny rizikům vyplývajícím z vysokého věku nebo nepříznivého zdravotního stavu. Do této subkategorie pracovní skupina projektu zařadila osoby, které opouštějí léčebny dlouhodobě nemocných, psychiatrické léčebny, detoxikační centra nebo nemocniční oddělení. Osobami opouštějícími zařízení pro děti rozumíme osoby před opuštěním dětského domova, dětského domova se školou, výchovného ústavu nebo diagnostického ústavu, a ty, kteří opouštějí po dosažení plnoletosti zvláštní zařízení pro výkon pěstounské péče nebo individuální pěstounskou péči. Tyto osoby se setkávají především s problémy spojenými s rozhodováním o vlastním životě. Pokud nedojde k funkční a koncepční spolupráci mezi jednotlivými institucemi, které se touto cílovou skupinou zabývají, hrozí jim sociální vyloučení. Pracovní skupina označila jako rizika především problémy spojené s osamostatňováním, s navazováním partnerských vztahů a založením rodiny, nedostatek finančních prostředků k řešení bytové situace, absence návazné pomoci ze strany původní rodiny nebo známých, nedostatečně rozvinuté sociální kompetence, praktickou nepřípravenost do života a celkovou nevyzrálost jejich osobnosti.

---

¹ viz zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, par. 5 a zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, par. 92.

Příležitosti vnímá pracovní skupina obdobně jako u výše uvedených kategorií v možnosti využít nabídky různých sociálních služeb. Osobám v nepříznivé sociální situaci do 26 let věku slouží především tzv. *domy na půl cesty*.(10)

Poslední kategorií osob bez bytu jsou **uživatelé dlouhodobější podpory**, neboli senioři a osoby invalidní dlouhodobě ubytované v AD. Takové ubytování je dle zákona č.108/2006 Sb., § 22 možné pouze ve specializovaném AD nebo ve speciálním oddělení běžného AD, optimálně v zařízení se zvláštním režimem.(40) Zařízení tohoto typu je v současné době nedostatek v celé ČR.

1.3 Bezdomovectví z pohledu demografických ukazatelů

Nabízí se otázka, kolika lidí se stav zjevného bezdomovectví bezprostředně týká a jaká je jejich demografická struktura. Kvalifikovaně odhadnout, kolik lidí je v ČR aktuálně bez domova, je vzhledem k tomu, že se jedná o „skrytou skupinu“, velmi složité. Můžeme říci, že žádný ze známých modelů sčítání není schopen zachytit problém v dané lokalitě v plném rozsahu a tak lze předpokládat, že reálné číslo bude vždy o něco vyšší. Podle výsledků dílčích projektů sčítání ve velkých městech (Praha, Brno, Ostrava a Plzeň) je odhadován konečný součet počtu lidí bez domova v r. 2010 na 0,25 % z celkové počtu obyvatel ČR. Tento údaj však nezahrnuje kvalifikované odhady počtu v menších statutárních a malých městech, ze kterých relevantní poznatky většinou chybí. **Na základě výše uvedeného a dalších argumentů se kvalifikovaný odhad počtu osob reálně ohrožených fenoménem zjevného bezdomovectví pohybuje mezi 0,3 - 0,4% obyvatelstva ČR.** (3)

1.3.1 Sčítání bezdomovců v Praze

První projekt sčítání bezdomovců v Praze zrealizovaly v zimě r. 2004 společně formou kombinovaného sčítání Arcidiecézní charita Praha, Armáda spásy, Centrum sociálních služeb Praha a Naděje pod záštitou radní hlavního města Prahy (dále HMP) **pro oblast zdravotnictví, sociální péče a národnostních menšin.** Podstatným zdrojem informací bylo terénní sčítání, které uskutečnilo 242 dobrovolných sčítacích komisařů. Území Prahy bylo pro tento účel rozděleno do 82 sčítacích okrsků (sečteno 1054 osob). V rámci vytyčených okrsků byla vyznačena známá a současně relativně dobře přístupná nocležiště.

Údaje z evidovaných, ale běžně nepřístupných nebo v noci neosvětlených míst byly získány samosčítáním (491 osob). Zvláštní pozornost byla věnována obvyklým shromaždištím bezdomovců (např. bufetům s nepřetržitým provozem, restauracím a hernám). Část sčítacích komisařů byla rozmístěna na velkých pražských nádražích, na konečných stanicích metra, vybraných uzlových a konečných zastávkách tramvají, kde zaznamenávali počty bezdomovců, kteří vyhledali úkryt v dopravních prostředcích. Takto bylo určeno 21 sčítacích stanovišť MHD (sečteno 323 osob). Získaná data byla doplněna údaji z azylových zařízení, ubytoven, nocleháren (719 osob), denních center otevřených v době sčítání (411 osob) i údaji z institucionálních zařízení, tj. nemocnic, věznic, psychiatrických léčeben atd. (98 osob). Pozorované bezdomovce sčítací komisaři zapisovali do sčítacích archů podle pohlaví a věku dle tří kategorií: mladí (do 25 let), střední věk (25 – 60 let), vyšší věk (nad 60 let). **Celkový počet bezdomovců zaznamenaný v průběhu sčítání tak dosáhl 3 096 osob, z toho 2 662 mužů (85,99 %) a 434 žen (14,01 %).** Toto číslo dle odborníků však představuje **65 - 75 % skutečného počtu.** Určitá skupina bezdomovců je i pro terénní sociální pracovníky prakticky nezachytitelná. Žijí v extrémním sociálním vyloučení na obtížně dostupných místech (kanalizační potrubí, teplovody, větrací šachty, podzemní systémy chodeb, opuštěné domy apod.). Obyvatelé takových míst zpravidla nevyhledávají pomoc žádných organizací, případně se programově nabízené pomoci vyhýbají. Podle sdělení bezdomovců, kteří spolupracovali na realizaci sčítání, dosahuje počet takových osob řádově stovek. (11)

Poslední sčítání bezdomovců v Praze proběhlo na základě zadání Magistrátu Hlavního města Prahy (dále MHMP) v období 26.4. - 1.5.2010. Cílem projektu bylo zároveň vytvořit a aplikovat metodický koncept, který umožní pravidelné získávání srovnatelných údajů o počtu bezdomovců na území HMP v čase, nezávisle na proměnlivých faktorech, jako jsou subjekty realizátorů nebo počasí, v němž je sčítání prováděno. Jedním z nedostatků sčítání v terénu v r. 2004 byla skutečnost, že proběhlo pouze na základě standardizovaného pozorování. Bylo tedy jen na úsudku sčítacího komisaře, zda pozorovanou osobu identifikuje jako bezdomovce. Zatímco někteří komisaři byli profesionálními sociálními pracovníky, jiní neměli s bezdomovectvím praktickou zkušenost, a tudíž i jejich schopnost odhadnout způsob života pozorovaných osob byla nižší. Z praxe neziskových organizací (dále NNO) můžeme konstatovat, že někteří lidé bez domova se oblékají do značkového oblečení, jsou čistí a upravení a všeobecně sdílenou představu o bezdomovci

tak nesplňují. Po zvážení pozitiv a negativ sčítání z r. 2004 byla zvolena kombinace pravděpodobnostní *metody zpětného záchytu* a *metody úplného sčítání*. Zatímco metodou zpětného záchytu byly sčítány osoby spící „venku“, úplné sčítání bylo použito k získání informací o počtu osob pobývajících v AD, noclehárnách, věznicích, nemocnicích a psychiatrických léčebnách. Pro terénní sčítání bylo přijato 11 studentů a studentek vyšších odborných škol zaměřených na sociální problematiku, kteří měli předchozí zkušenost s cílovou skupinou. **Na území HMP bylo takto sečteno přibližně 4 000 osob bez přístřeší, z toho zhruba 3 300 osob nocovalo v průběhu sčítání na veřejných prostranstvích**, tedy na místech, „která svou povahou nejsou k nocování určená“. Počet osob využívajících v době sčítání sociální služby (tzv. *tok bezdomovců*) dosáhl výše 1 125 osob. AD v době sčítání využívalo 251 osob, v noclehárnách bylo sečteno 154, v institucích 224 osob. Průměrný věk uživatelů byl 43,41 let. S rostoucím věkem tendence přespávat na veřejných prostranstvích klesá (z 66 % u věkové kategorie do 25 let na 42 % u kategorie nad 65 let).**(35)**

1.3.2 Demografická struktura pražských bezdomovců

Podle statistických údajů pražských poskytovatelů sociálních služeb a výsledků sčítání v Praze můžeme uvést alespoň orientační demografické ukazatele zjevného bezdomovectví na území HMP. Stále dominují muži (78 %) oproti ženám (22 %), ale z porovnání s předchozími výzkumy realizovanými na území HMP je zřejmé, že procento žen dlouhodobě narůstá. Věková struktura bezdomovců se blíží rozložení v rámci Gaussovy křivky. Pokles četností ve věkových kategoriích 61 let a výše je dán celkově nižší délkou dožití bezdomovců, který je o 15 – 20 % menší než průměrná délka dožití celé populace ČR. V úvahu přichází i zkreslení způsobené tím, že část bezdomovců vyššího věku pobývá v některém specializovaném ubytovacím zařízení (domovy důchodců, stacionáře apod.), a nepohybuje se tedy ve skupině zjevných bezdomovců. Většina osob bez domova je v produktivním věku, alarmující je poměrně vysoké procento mladých lidí ve věkové kategorii 18 – 25 let. Tento trend potvrzují také výsledky *Sčítání bezdomovců Praha 2004*, kdy v této věkové kategorii bylo zjištěno 23 % žen a 13 % mužů. Největší zastoupení v populaci bezdomovců mají svobodní (46 % muži, 37 % ženy) či rozvedení (41 % muži, 38 % ženy). Výsledky sčítání a statistiky pražských organizací mj. potvrdily pozici Prahy jako

centra bezdomovců. Na jednoho bezdomovce udávajícího jako místo trvalého pobytu Prahu, tak připadají 3 až 4 bezdomovci mimopražští, pocházející z různých míst ČR, nebo cizí státní příslušníci.(20)

Zajímavé demografické charakteristiky uvádí ve své práci M. Barták (2008). Dle průzkumu z r. 2005, kterého se zúčastnilo 900 mužů a žen bez domova z kategorie bez střechy a bez bytu, doplňuje, že více než polovina bezdomovců dosáhla vzdělání základní nebo vyučen/a, poměrně v těsném závěsu následuje vzdělání středoškolské (dále SŠ), které procentuálně odpovídá vzdělání vysokoškolskému (dále VŠ). Relativně malé procento respondentů uvedlo neukončené základní vzdělání či praktickou školu. Respondenti nejčastěji uváděli, že nemají děti. Pokud děti uvedli, pak obvykle již dospělé nebo děti odebrané z jejich péče. Dospělé děti obvykle nejeví o rodiče bez domova zájem z důvodu dlouhého odloučení po rozvodu či zhroucení rodinných vztahů. Více než polovina respondentů vyrůstala v úplné rodině s oběma rodiči (60 %). S jedním rodičem vyrůstala 24 % dotázaných, v ústavní péči 6 %, zbytek vyrůstal v náhradní rodinné péči. Přibližně 20 % dotázaných uvedlo, že strávilo část svého života v dětském domově, z toho polovina z nich zde strávila celé dětství.(2)

1. 4 Bezdomovectví jako sociální vyloučení

Bezdomovectví je sociální jev, který je podmíněn celou řadou faktorů a představuje krajní podobu sociálního vyloučení. Podle Kotýnkové je sociální vyloučení „*odraz nerovného přístupu k pěti základním zdrojům společnosti: k zaměstnání, zdravotní péči, vzdělání, bydlení a k sociální ochraně.*“ (Kotýnková, 2003 in 18, s. 315) Dle Prudkého a Šmídové, když hovoříme o vyloučení, máme na mysli buď vyloučení z něčeho, co prostě existuje, nebo z toho, co je považováno za správné. První přístup je bez hodnotícího hlediska. Subjekt je vyloučen z prostoru, skupiny, aktivit nebo produktů, které jsou ve společnosti k dispozici. Druhý přístup je automaticky spojen s deviacemi. Ten, kdo není začleněn do převažujícího mínění o tom, „co se má“, se nepodílí na konstrukci „dobrého“ sociálního systému a je pro tento systém nebezpečím. Oba druhy sociálního vyloučení jdou obvykle pospolu, ale nemusí to být nezbytné. Autoři upozorňují, že: „*sociální exkluze s sebou nepřináší jen stigmatizaci exkludovaných, obtíže v životním stylu, v soužití v sousedství, nezaměstnanost,..., obecnou pauperizaci či rostoucí náklady na pomoc a malou naději na jejich návratnost, ale*

znamená přímé ohrožení existence společnosti jako organismu schopného konsensu, jako alespoň v zásadě soudržného uskupení“. (Prudký, Šmídová, 2005, **34**, s.22)

1.4.1 Chudoba

Sociální vyloučení a chudoba neznamenají totéž. Chudoba může být faktorem sociálního vyloučení, ale také nemusí. V původním pojetí Ch. Bootha byla hranice chudoby určena existenčním minimem, tedy prostředky, které umožňovaly holé přežití. V tomto případě hovoříme o tzv. *absolutní definici chudoby*. Moderní definice chudoby jsou však postaveny častěji na *relativním pojetí chudoby*, tedy vzdálenosti od určitého stanoveného sociálního standardu. Za určitou hranicí minimálního příjmu tedy člověk sice může fyzicky přežít, nicméně se cítí (a zpravidla také je) vyloučen ze společnosti. Zatímco podíl chudých v absolutním smyslu slova ve vyspělých zemích systematicky klesá, podíl chudých v relativním smyslu může být neměnný nebo stoupat. Minimální životní úroveň je v tomto případě definována dle A. Smitha jako „*schopnost lidí žít bez pocitu hanby*“.(39) V ČR pracujeme s termínem *hmotná nouze*. Tato je definována zákonem č.111/2006 Sb., *o pomoci v hmotné nouzi* jako stav, kdy „*osoba nebo rodina nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost*“. Současně platí, že si osoba nebo rodina nemůže tyto příjmy z objektivních důvodů zvýšit. Rozhodujícím při posuzování hmotné nouze je *životní minimum*, upravené zákonem 110/2006 Sb., *o životním a existenčním minimu*, které v našem sociálním systému nezahrnuje nezbytné náklady na bydlení.(41) Hradecký v souvislosti s bezdomovectvím hovoří ještě o tzv. *morální nouzi*, kterou definuje jako „*sociální situaci člověka, kdy uspokojuje své základní životní potřeby nedůstojným způsobem, např. konzumací zbytků a odpadků nebo drobnou kriminalitou. Pomoc je mnohem nesnadnější než při hmotné nebo sociální nouzi, neboť nestačí jen finanční nebo hmotná pomoc, ale je potřebná osobní účast druhého člověka*.“ (Hradecký, 1996, **9**, s. 18) **Pro účely srovnání byly na základě parity kupní síly v jednotlivých zemích vytvořeny přehlednější indikátory chudoby, a to příjem méně než 1 USD/den (hranice extrémní neboli absolutní chudoby) nebo 2 USD/den (hranice relativní chudoby). ČR patří k zemím s nejnižší mírou chudoby. Podle posledních dostupných údajů (Eurostat, 2008) dosáhla hodnoty 9 %, zatímco průměr zemí EU**

27 činil 17 %. Přesto podle statistiky Eurostatu žije v ČR v chudobě, tedy pod hranicí životního minima, zhruba milion lidí.(8)

Institut pro výzkum veřejného mínění ve svém výzkumu, konaném v srpnu 1996, zjišťoval názory na možnosti chudých změnit svou situaci v ČR. K problematice se vyjádřilo 1028 osob reprezentujících populaci ČR starší 15 let. Názory byly značně rozdílné z pohledu věku, vzdělání a sociální situace respondentů. Podíl optimistických názorů na změnu stavu chudoby se snižuje s rostoucím věkem a naopak zvyšuje se stoupajícím vzděláním. Vyšší šance chudým také dávají častěji lidé s dobrou životní úrovní (56 % : 25 %). Další otázka zjišťovala, zda má společnost morální povinnost starat se o ty, kdo jsou chudí, nebo je povinností chudých, aby se o sebe postarali sami. Náзор o povinnosti společnosti zlepšit situaci chudých se objevoval nejčastěji mezi 60letými a staršími (54 %). Ve skupině 20 - 29 let to bylo 41 %. Relativně nejméně se tento názor vyskytoval mezi mladší střední generací, 30 - 44letými (33 %). Se zvyšujícím se vzděláním docházelo k poklesu názorů o povinnosti státu. Zatímco mezi lidmi se základním vzděláním se takto vyslovalo 48 %, ve skupině VŠ vzdělaných 27 %. Mezi lidmi s dobrou životní úrovní se 23 % domnívá, že je to (rozhodně nebo spíše) povinnost jednotlivce, ve skupině lidí se špatnou životní úrovní je to 8 %. O povinnosti státu pečovat o chudé se v první skupině vyslovalo 31 % a ve druhé skupině 59 % dotázaných. (9)

Lze se jistě ztotožnit s názorem P. Mareše, že: „Bezdomovci představují tu nejvíce viditelnou část chudých. Paradoxně tvoří v oficiálních statistikách část skrytou, nevidovanou. Je to i proto, že často nežádají z vlastní neznalosti i nekompetence o sociální dávky a nevyžadují pravidelně sociálních služeb.“ Život v chudobě značným způsobem ovlivňuje motivovanost či spíše nemotivovanost osob bez přístřeší ke způsobům řešení životních situací, který je odlišný od většinové části společnosti a často je pro ni nepochopitelný. „I když se lidé spící v papírových krabicích na ulicích, v parcích a na nádražích velkých měst průmyslových zemí stali symbolem sociálního vyloučení a bídy uprostřed bohatství a blahobytu, dožívá bezdomovectví majoritní populaci mnohem méně, než ostatní důsledky chudoby. Zřetelněji než v jiných případech chápe totiž veřejnost bezdomovce, jako „underserving“ chudobu a spojuje je s kriminalitou a alkoholismem, s nedostatkem vůle a s ignorováním sociálního řádu.“ (Mareš, 1999, 15, s.57,58)

1.4.2 Nemocnost a přístup ke zdravotní péči

Zdraví je podle definice uvedené v zakládajícím dokumentu WHO vymezeno jako „stav úplné fyzické, duševní a sociální pohody, nejen jako nepřítomnost nemoci nebo vady“. Je nezbytnou podmínkou participace jedince na společenských aktivitách, umožňuje mu realizovat primární i sekundární potřeby, rozvíjet jeho lidský i sociální potenciál. Oproti tomu nemocí rozumíme „zjistitelnou poruchu zdraví, která má své příčiny, průběh i následky, kterou lze určit a klasifikovat s tím, že pro většinu lidí je nemoc spojena s vnímanými nesnázemi.“ (2) Zdravotní péče o občany ČR, jež by měla stejným měřítkem platit i pro osoby bez domova, je legislativně zakotvena v *zákoně č.20/1996 Sb., o péči o zdraví lidu* a v *zákoně č.258/2000 Sb., o ochraně veřejného zdraví, ve znění pozdějších předpisů*.

V otázce zdraví bezdomovců přinesla zajímavá souborná zjištění disertační práce M. Bartáka (2008), který ve svých závěrech vychází z výzkumu v bezdomovecké populaci z r.2005 a z dalších pramenů o zdraví bezdomovců dostupných do prvního čtvrtletí roku 2008. Dotazníkové šetření přineslo například zjištění, že vnímání zdraví samotnými bezdomovci je výrazně ovlivněno jejich životní situací, své zhoršené zdraví si často neuvědomují. Na otázku *Jak se celkově zdravotně cítíte*, nejvíce mužů a žen bez domova odpovědělo, že se cítí celkem dobře (33 %). Druhá nejčastější odpověď byla, že *se cítí někdy dobře a někdy špatně* (31 %). Překvapivě málo bezdomovců (mužů i žen) uvedlo, že *se cítí velmi špatně* (5 %). Hodnocení zdraví se u bezdomovců zhoršuje s rostoucím věkem. Ženy se cítí celkově hůře než muži. Na aktuální hodnocení celkového zdraví neměla statisticky významný vliv délka bezdomovectví. Jak muži, tak i ženy bez domova hodnotí kladně schopnost sebeobsluhy, ale hůře míru své pohyblivosti, kdy bez potíží je 71 % mužů a 72 % žen. Na druhé straně však vysoké procento uvádí bolesti či obtíže (45 % mužů, 51 % žen), úzkost či deprese (43 % mužů, 55 % žen). Přibližně 28 % mužů a 37 % žen uvedlo, že aktuálně trpí chronickým onemocněním. **Zcela specifickou determinantu představuje dostupnost a spotřeba zdravotní péče. Zhruba 13% bezdomovců v dotazníku uvedlo, že jim bylo odmítnuto lékařské ošetření z důvodů, které jsou vzhledem k existujícím garancím dostupnosti zdravotnických služeb důkazem sociálního vyloučení.** Odmítnutí ošetření je pro bezdomovce stigmatizující a je pravděpodobné, že má zásadní vliv na využívání zdravotnických služeb. Vzhledem k udávaným a pociťovaným zdravotním

obtížím je počet návštěv ambulantních lékařů nízký, bezdomovci navštíví lékaře zpravidla pouze jednou.(2) Praxe ukazuje, že pokud má pomáhající organizace vlastní lékařskou praxi, problémy s využíváním zdravotnické péče obvykle nejsou. Kapacita těchto zařízení je však nedostatečná. Značné problémy obvykle nastávají, pokud je potřeba vyhledat lékařskou pomoc mimo pomáhající zařízení. Přijímání pacientů bez domova v běžné ordinaci může lékaři přinést odliv pacientů bydlících (obavy z přenosu nakažlivých nemocí, důvody estetické aj.). Dle Šupkové se zdravotníci ve vztahu k bezdomovcům obávají náročné administrativy, která je spojena s absencí dokladů či dluhy na zdravotním pojištění, ale také určité marnosti své práce, kdy vědí, že bezdomovec skončí opět na ulici.(37) Z obdobných důvodů bývá kritická také situace, kdy si zdravotní stav bezdomovce vyžaduje hospitalizaci. Lékaři často odmítají bezdomovce do nemocniční péče přijmout a argumentují tím, že nejsou charitativní zařízení. K tomu Barták dodává: „*zdravotníci a sociální pracovníci se ve většině případů lišili v názoru, zda primární důvody hospitalizace jsou zdravotní či sociální. Zatímco sociální pracovníci zastávají názor, že důvody jsou především zdravotní, lékaři téměř vždy zdůrazňují sociální charakter problému daného člověka, který však nechtějí brát v úvahu při rozhodování o léčbě.*“ (Barták, 2008, 2, s.119) Dalším problémem je, že bezdomovci bývají z nemocnice často předčasně propouštěni s tím, že jejich zdravotní stav vyžaduje již pouze domácí léčbu, kterou však v jejich případě není možné zajistit. Mnozí lékaři také spatřují problém v tom, že lidé bez domova obvykle nemají kompletní zdravotnickou dokumentaci, takže stanovení anamnézy je složité a znesnadňuje určení přesné diagnózy. K uvedeným problémům se od 1.1.2008 přidružilo také zavedení poplatků dle §16a zákona č. 48/1997 Sb., v platném znění, kdy jsou sice občané v situaci hmotné nouze od poplatků osvobozeni, ale jen pokud svou sociální potřebnost doloží potvrzením, ne starším 30 dnů.

Pro lepší představu o nemocnosti bezdomovecké populace uvedme statistiky záznamů z ordinace praktického lékaře o. s. Naděje v Praze, které uvádí ve své práci Šupková. Tato ordinace patří mezi jedno z mála „specializovaných“ zařízení pro bezdomovce v hlavním městě Praze. Podle Šupkové byly v r. 2005-6 nejčastějšími diagnózami *nemoci dýchací soustavy* (674 případů), *nemoci kůže a podkožního vaziva* (506) a *cévní onemocnění* (270). Poranění a otravy byly zaznamenány v 227 případech, infekční a parazitární nemoci ve 189 a nemoci trávicí soustavy ve 180 případech. Motivované vyhledávání tuberkulózy (dále TBC) u bezdomovců v Praze v letech 2002 – 06 prokázalo, že výskyt TBC mezi

bezdomovci je průměrně desetinásobný než v běžné populaci. (37) Duševní zdraví bezdomovců bylo částečně objektivizováno studií *Duševní zdraví pražských bezdomovců*. Podle závěrů tohoto výzkumu je výskyt duševních poruch u bezdomovců třikrát až desetkrát vyšší než v běžné populaci. Dle statistiky PL Bohnice se v Praze aktuálně mezi bezdomovci pohybuje celkem asi 12 - 15 000 osob se schizofrenií a 7 - 10 000 osob s maníí a těžkou depresí. Rizika pro bezdomovce s duševním onemocněním představují progresivní deprivace a úmrtí v důsledku otravy, infekce, úrazu či zmrznutí. Jako rizika pro společnost David jmenuje zvláště šíření infekcí a kriminalitu.(7) **Nedostatečný přístup ke zdravotní péči neznamená jen zhoršení zdravotního stavu daného bezdomovce, ale může mít negativní dopad na zdravotní stav širší populace, zejména v případě infekčních a parazitárních onemocnění. (22)**

1.4.3 Nezaměstnanost

Stejně jako bezdomovectví se dá i nezaměstnanost rozdělit na **latentní** a **zjevnou**. Latentní nezaměstnaní jsou všichni ti, kteří pracují jako sezónní pracovníci či brigádníci. Stejně tak to jsou osoby pracující na černém trhu práce, které nejsou registrované u úřadu práce (dále ÚP). Statisticky sledovatelnou položku tvoří lidé evidovaní jako uchazeči o zaměstnání u místně příslušného ÚP. Předpokládá se, že jsou to osoby, které pracovat mohou a chtějí, ale nenašly vhodné pracovní místo. Přestože se ekonomická krize významně dotkla i ČR, patří stále míra nezaměstnanosti v naší zemi k nejnižším v Evropě. V některých okresech (včetně Prahy) dokonce evidují ÚP větší počet pracovních příležitostí než registrovaných uchazečů o práci. Je však potřeba si uvědomit, že za posledních několik let se díky technickému rozvoji a dalším faktorům výrazně změnila struktura pracovních míst. Dnešní trh práce vyžaduje od uchazeče o zaměstnání vysokou flexibilitu, osobní zodpovědnost, angažovanost a ochotu vzdělávat se. Lidé s nízkým vzděláním nebo sníženými sociálními kompetencemi dosahují těchto předpokladů obtížněji a jsou odkázáni na hrubou manuální práci, která je často sezónní a finančně nízko hodnocená.

Kodymová, Kolářková připomínají, že samotné riziko ztráty zaměstnání představuje chronický stresor působící negativně na každého jedince. Vlastní nezaměstnanost má pak řadu nepříznivých vlivů na duševní a tělesné zdraví, které mohou

zpětně snižovat předpoklady člověka pro úspěšné pracovní zapojení.(17) Buchtová (2001) uvádí, že reakce na ztrátu zaměstnání se někdy dokonce přirovnává k reakcím na ztrátu blízkého člověka. Je prý možné rozlišit fázi odmítání, hněvu, popření, hledání viníka, deprese a postupného posunu ke smíření a zotavení se ze ztráty. Podle jiných autorů přecházejí počáteční pocity strachu a tísně ve strnulost a apatii, po které přicházejí uklidnění a zvýšená odolnost, přinášející relativní duševní rovnováhu. Nepříjemně je prožíván nedostatek finančních prostředků a obtíže a rizika z něj plynoucí. Periody aktivity a pasivity, naděje a beznaděje se mohou střídat.(Buchtová in 17, s.303) Ztráta zaměstnání je vždy spojena se změnou sociálního statusu, životní úrovně i sociální role nezaměstnaného. Zvyšuje riziko sociální izolace či sociálního selhání a všechny tyto sociální důsledky postihují rovněž okolí nezaměstnaného, zvláště jeho rodinu. Narušuje zaběhané stereotypy rodinného života a promítá se i do reprodukčního chování. Zaměstnání je také pro člověka zdrojem sociálních kontaktů, které svým odchodem obvykle přirozeně ztrácí. S rolí nezaměstnaného jsou na dotyčného kladeny i další požadavky institucionálního a osobního charakteru. Pokud tyto požadavky neplní, čekají ho sankce např. v podobě ztráty podpory v nezaměstnanosti nebo odsouzení okolí. Vágnerová (2004) dodává: „*nezaměstnaný, který si nehledá práci a nemá pro to omluvu, bývá obviňován z pasivity, rezignace či lenosti. Proto se většina nezaměstnaných chová konformně a povinnosti vyplývající ze své role si na oko plní, i když to pro něj nemá reálný význam a sám v pracovní uplatnění nevěří*“. (Vágnerová in 17, s. 304)

S ohledem na ekonomickou krizi vzrůstá konkurence na otevřeném trhu práce a tak se první determinantou sociálního vyloučení stává samotné bezdomovectví, které přináší řadu znevýhodnění, jako je zanedbaný vzhled, zhoršený zdravotní stav, chybějící osobní doklady, snížené sociální kompetence, absence stálé kontaktní adresy aj. Častým problémem je nesolventnost uchazeče v době nástupu do zaměstnání (náklady na cestovné, vstupní zdravotní prohlídku, zajištění bydlení umožňující odpočinek po práci). Uvedené skutečnosti lze do jisté míry eliminovat nastavením sociálních služeb. Největší překážkou je však společenská stigmatizace. To bývá často umocněno skutečností, že mezi bezdomovci se vyskytuje řada osob, které mají záznam v rejstříku trestů. Zkušenosti poskytovatelů sociálních služeb ukazují, že zaměstnavatelé zpravidla nejsou ochotni přijímat bezdomovce z toho důvodu, že si dobře uvědomují problémy, které vyplývají z jejich nedostatečně zajištěného zázemí. Vedle toho však narůstá počet případů zneužívání bezdomovců jako levné pracovní

síly. Zaměstnavatelé těží z jejich nevýhodné situace a porušují zákonná ustanovení. Neuzavírají s nimi řádné pracovní smlouvy, neplatí za zaměstnané bezdomovce zdravotní a sociální pojištění, stanovují v rozporu se zákonnými normami délku pracovní doby, nutí je pracovat v extrémních podmínkách, porušují zásady bezpečnosti práce atd. Obvyklým postupem zaměstnavatelů je zpožděné vyplácení mezd, přičemž výše mzdy nedosahuje zákonného minima. Poskytovatelům služeb jsou známy případy, kdy zaměstnavatelé dokonce odebírají bezdomovcům osobní doklady. Negativní zkušenosti bezdomovce často odradí od snahy hledat další pracovní uplatnění.(17) Tyto skutečnosti potvrzuje i Barták, který uvádí, že na otázku týkající se aktuální participace na otevřeném i chráněném trhu práce odpověděla pouze třetina dotázaných bezdomovců, že v současné době pracuje. Na druhé straně jen malá, z hlediska souboru nevýznamná, skupina respondentů odpověděla, že nepracovala nikdy. Jedná se o mladé bezdomovce, kteří nebyli nikdy vystaveni povinnosti pracovat a pracovní návyky nejen neztratili, ale nikdy ani nenabyli. Pokud bezdomovci pracují, pak jako nejčastější formu uvádějí příležitostné brigády, kdy uzavírají zpravidla jen ústní pracovní smlouvu a mzda je jim vyplacena v hotovosti. S rostoucím věkem počet pracujících bezdomovců statisticky významně klesá. Nezaměstnaní respondenti byli pouze v necelé třetině případů registrováni na ÚP. Zbylá část pro zanedbávání svých povinností byla z registrace vyřazena. Téměř polovina nezaměstnaných uvedla, že jsou bez zaměstnání méně než jeden rok, a to nejčastěji 0 - 3 měsíce (60 %). Naopak více než polovina čelí dlouhodobé nezaměstnanosti, jejíž délka se pohybuje od jednoho roku až po 15 i více let. Většina dotazovaných v minulosti soustavně pracovala, přičemž změnila zaměstnání nejčastěji jednou až pětkrát. Třetina bezdomovců si byla schopna své nejtrvalejší pracovní místo udržet 6 - 10 let. Nejčastěji se bezdomovci uplatnili v dělnických profesích nebo vykonávali pomocné práce v různých odvětvích průmyslu a služeb, což odpovídá jejich kvalifikační struktuře.(2)

1.4.4 Přístup k bydlení

Role bytové politiky spočívá jak v oblasti prevence bezdomovectví, tak v následném řešení, které by mělo zajistit osobám v kategoriích bez přístřeší a bez bytu dlouhodobější a udržitelné bydlení v návaznosti na další intervence a programy. V ČR není plošný nedostatek bytů. Mezi hlavní problémy však stále patří nedostatečná finanční dostupnost bytů

a jejich nerovnoměrné územní rozložení ve vztahu k situaci na trhu práce. Základním koncepčním dokumentem v ČR v oblasti bydlení je *Koncepce bytové politiky* Ministerstva pro místní rozvoj. Tato koncepce se přímo řešení bytových problémů bezdomovců nevěnuje, nicméně stanoví řadu cílů v oblasti bydlení sociálně znevýhodněných skupin, které mohou významně přispět k prevenci bezdomovectví. Koncepce vyzdvihuje důležitost sociálního aspektu bydlení, v analytické části ale přiznává, že segment sociálního bydlení není u nás jasně definován. Realizaci politiky sociálního bydlení ponechává do značné míry na obcích, které však nejsou k této činnosti de facto zavázány. (23)

Těm, kdo nemají dostatečné finanční prostředky k uhrazení nákladů na bydlení, stát poskytuje finanční pomoc prostřednictvím příspěvku na bydlení a doplatku na bydlení. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu přihlášený k trvalému pobytu, jestliže 30 % (v Praze 35 %) příjmu osob hlášených v bytě k trvalému pobytu nestačí k pokrytí nákladů na bydlení a zároveň těchto 30 % (v Praze 35 %) příjmů je nižší než normativní náklady.(27) Nárok na doplatek na bydlení vzniká v případě, že občan nemá dostatečné vlastní příjmy a nestačí mu ani pomoc ve formě příspěvku na bydlení. Mimo této státní pomoci mohou poskytnout pomoc v oblasti bydlení právě jednotlivé obce a městské části velkých měst. Jejich pomoc zahrnuje více forem. Od pomoci s nalezením finančně méně zatěžujícího bydlení nebo přidělení obecního bytu, přes slevy na nájemném až po určitou finanční výpomoc. Způsoby pomoci i její výše se různí dle lokalit. Ačkoli ze strany státu bylo v uplynulých letech vynaloženo značné úsilí ke stimulaci aktivit obcí v oblasti uspokojování potřeby bydlení, nesetkalo se s takovým zájmem, který by vedl ke zlepšení podmínek bydlení osob nejvíce ohrožených sociálním vyloučením. Státní podpora byla dosud zaměřena pouze na výstavbu nájemních bytů pro osoby s vymezenými příjmy, a byla podle četných zkušeností obcemi využívána zejména pro bydlení co nejméně rizikových nájemců (např. s minimálním rizikem neplacení apod.). Velké problémy s bydlením mají osoby, které jsou, a to při využití všech existujících nástrojů sociální politiky, pro potenciálního pronajímatele natolik rizikovými nájemci, že s nimi nájemní smlouvu buď neuzavře, nebo si zvýšené riziko promítne do výše nájemného. V těchto případech nelze ani spoléhat na pomoc formou sociálních dávek. Jestliže tato osoba nenajde vhodný byt, nikdo ji neubytuje a tak nevydává ani náklady, na jejichž úhradu lze sociální dávkou přispět. Rizika např. spočívají ve vyšší pravděpodobnosti výpadku nájemného, ve zvýšených nákladech na opravy bytu spojených se

změnou nájemce nebo v nákladech na soudní výlohy spojené s vymáháním nájemného. Rizikovými skupinami jsou mladí lidé opouštějící dětské domovy, osoby navracející se z VTOS či absolventi resocializačních programů AD. Řešením by mohlo být poskytování neinvestiční podpory pronajímatelům na provoz sociálních bytů či zefektivnění procesu územního plánování a jeho propojení s řešením problematiky vyloučených lokalit. Obce by měly v nižší míře přistupovat k represivním postupům při řešení dluhů spojených s bydlením a ve vyšší míře využívat nástrojů včasné prevence. Jejich situaci v konečném důsledku opět paradoxně řeší sociální odbory a tím dochází k zatížení jejich agendy. (24)

V ČR je do značné míry jak v koncepční, tak i implementační rovině opomíjeno propojení sociálního bydlení a sociálních služeb. Pokud je například bezdomovec ubytován v AD, nemá (v krátkodobém, ale ani střednědobém horizontu) příliš velké šance na získání „sociálního bytu“. Pokud nějaké bydlení získá, poskytování sociálních služeb často přestává, ačkoliv samotné bydlení neřeší všechny jeho problémy a jeho schopnost samostatného bydlení je omezená. Otázkou zůstává, zda by efektivní bytová politika spojená s doplňujícími sociálními službami byla schopna zamezit trendu koncentrace bezdomovců v HMP.

1.5 Rizikové způsoby chování spojené s bezdomovectvím

Zásadní vliv na to, jak je problém bezdomovectví nahlížen odbornou a laickou veřejností, ale také uvnitř bezdomovecké subkultury, je skutečnost, že se prolíná s celou řadou jiných sociálně patologických jevů. Tyto jevy však nemusí být vždy nutně jeho součástí. Mohou však být jednou z vnějších příčin nebo jedním z důsledků nepříznivé situace, který krizovou situaci dále zatěžuje.

1.5.1 Žebráctví

Bezdomovectví a žebrání v očích laické veřejnosti často splývá, zvláště Pražané jsou s žebrajícími osobami často konfrontováni. Jak uvádí Pěnkava, tyto existenční formy života však nejsou totožné. Zatímco žebrající vnímá žebrání jako své „zaměstnání“ a tedy způsob seberealizace, osoba bez přístřeší volí tuto činnost jen jako nutný prostředek ke zlepšení své momentální situace, který mu umožní přežít. Žebráctví má také různé formy. Pravděpodobně za nejvíce obtěžující považuje veřejnost *formu aktivní*, kdy žebrající osoba kolemjdoucí přímo

oslovuje. (32) „Přibližně v posledních deseti letech se začaly ve větších městech ČR, zvláště v letních měsících, objevovat skupinky mladých bezdomovců, kteří se shlukují u obchodních center, nádraží a na dalších velmi frekventovaných veřejných místech, kde zpravidla žebrají. Bezdomovectví pro ně představuje jistou formu zábavy a zřídka si uvědomují dlouhodobé důsledky svého jednání. Mladí lidé „hrající si“ na bezdomovce jsou reálně ohroženi bezdomovectvím trvalým. Vyznávaným životním stylem ztrácí veškeré pracovní a sociální návyky a stávají se pro společnost neakceptovatelnými“. (20, s.11) Dále se setkáváme s formou pasivní, kdy žebrající prostě čeká, často v nehybné poloze, zda se kolemjdoucí sami rozhodnou jej obdarovat. Někdy se tyto žebrající osoby snaží zdůraznit svůj zdravotní handicap či jej dokonce umělou úpravou svého zevnějšku vytvořit. Sympatie u veřejnosti snadněji získává „žebrák – umělec“, tedy osoba hrající (nejčastěji v dopravním prostředku či na jiném veřejném místě) na hudební nástroj či provozující jinou tvůrčí činnost. Drobná finanční výpomoc tak může být veřejností vnímána jako „zasloužená odměna“.

1.5.2 Vybírání odpadu a sběr barevných kovů

Oba způsoby obživy mají některé společné rysy a značný vliv na přijetí bezdomovců majoritou, která často vnímá tento způsob obživy jako nepřijatelný. Přitom i zde platí, že mnozí sběrači či návštěvníci popelnic a kontejnerů mezi bezdomovce ve skutečnosti nepatří. Rostoucí životní úroveň obyvatelstva poněkud mění význam slova odpad. V popelnicích a kontejnerech tak lze nalézt i předměty či materiály natolik hodnotné, že je lze zpeněžit v bazaru či ve výkupnách sběrných surovin. Atraktivním artiklem pro zlepšení finanční situace jsou zálohované lahve nebo barevné kovy. V popelnicích lze najít potravu pro domácí zvířata (např. tvrdé pečivo), ale také předměty, jen částečně opotřebované, ještě využitelné v domácnosti. Určitá část bezdomovců tento způsob obživy volí a konzumuje i takto získané potraviny, jiná jej však odmítá i v situaci déletrvající hmotné nouze.

1.5.3 Kriminalita

Tradiční kriminalita, kterou tvoří trestná činnost majetková, násilná a mravnostní, je významným zdrojem obav společnosti. Zájem médií o problém kriminality vzrůstá, neustále se hovoří o prevenci a represii. Zároveň se zmenšuje důvěra občanů v právní postih pachatelů.

Přitom je známo, že zhruba 45-50% bezdomovců má kriminální minulost. Nepříznivá sociální situace nezbytně nemusí být spouštěcím mechanismem pro páchaní trestné činnosti. Přesto podle Štěchové těm, kteří dosud nebyli trestáni, hrozí vyšší riziko, že trestný čin spáchají. Vede k tomu především hmotná nouze, ale i pohyb v kriminogenním prostředí. Výsledky novějších kriminologických výzkumů osobnosti dospívají mj. k poznatkům, že u osobnosti s poruchami chování, které mají sklony ke kriminalitě, platí, že jejich delikventní chování souvisí s chybnou adaptací na sociální poměry a očekávání většinové společnosti, zároveň měřítkem normality je převažující názor ve společnosti (kultuře), v níž žijí. U bezdomovců, podobně jako u ostatních subkultur, se tedy poměry a očekávání komunity liší od očekávání a celkové atmosféry většinové společnosti. Bezdomovci, zejména ti, kteří žijí ve své komunitě delší dobu, se jí přizpůsobují. Předpokládá se, že zde také víceméně odpadá pocit studu za spáchání deliktu a částečně i strach z trestu. Minimalizaci bezdomovectví lze proto považovat za důležitou součást systému prevence kriminality. (36) Pro úplnost bychom ale neměli zapomenout, že častým důvodem trestně právního postihu je také neplnění vyživovacích povinností. Tento trestný čin je obvykle i důvodem kriminální recidivy. Jak jsme již zmínili, osoba, která má záznam v rejstříku trestů, obtížně získává zaměstnání, a tím se dostává do začarovaného kruhu, protože neplnění pohledávek opět zvyšuje riziko nového trestního postihu. (33)

Osoby bez domova se zároveň často stávají oběťmi trestné činnosti. Snadným terčem je činí zvláště bezdomovecký způsob života v nechráněném sociokulturním prostředí. Jsou okrádáni, fyzicky napadáni, manipulováni do role „bílých koní“ atd. Trestné činy páchané na bezdomovcích jsou dle informací Bílého kruhu bezpečí velmi často značně brutální a vyznačují se vysokou latencí. Pachatelem těchto deliktů je údajně nejčastěji policie, která v incidentech s bezdomovci užívá nepřiměřené násilí. Dalšími násilníky bývají organizované skupiny mladých lidí nebo příslušníci etnických a národnostních menšin (Rusové, Bělorusové, Romové). U nákupních center bývají bezdomovci fyzicky „napomínáni“ bezpečnostními agenturami a v neposlední řadě se vůči nim chová násilnický veřejnost. Určitý antagonismus však najdeme i mezi jednotlivými skupinami či jedinci uvnitř bezdomovecké subkultury. Pro ilustraci uveďme prohlášení 50letého muže, žijícího v bezdomovecké komunitě na Hlavním nádraží: *„Většinou žije na nádraží více znepřátelených skupin bezdomovců. ... Jednotlivé skupiny si rozdělí území pro shánění životních potřeb, kam nikoho z jiné skupiny nepustí. Každý jedinec*

shání pro skupinu jídlo a pití, dělí se s ostatními mezi sebou. Jedna skupina se obává druhé a všechny se obávají násilí ze strany veřejnosti.“ (36)

1.5.4 Závislosti

Mezi nejčastější závislosti, kterými lidé na ulici trpí, patří alkoholismus a tabakismus. Výše zmíněný Bartákův výzkum bezdomovecké populace z r. 2005 udává, že: „tři čtvrtiny bezdomovců jsou kuřáci, 12% mužů a 4% žen přiznalo, že každodenně konzumují alkoholické nápoje. Polovina dotazovaných žen a pětina mužů uvedla, že abstinují. Podle poskytovatelů sociálních služeb a lékařů je ale podíl bezdomovců, kteří mají problém s alkoholem, výrazně vyšší. Přibližně pětina bezdomovců připouští, že má zkušenosti s nelegálními drogami, nejčastěji s marihuanou a hašišem.(2) Kouření patří ke standardu bezdomoveckého života. I v situaci, kdy nemají prostředky na jídlo, obstarávají si mnozí bezdomovci v první řadě cigarety. Závislost bývá tak silná, že se uchylují i ke krajně nehygienickým a rizikovým způsobům obstarávání tabáku, jakým je sběr odhozených nedopalků na ulici. Tabák z nich získaný pak balí do jakéhokoli papírku. Hradecký (1996) k tématu dodává: *„Přesto, že alkoholové závislosti podlehne jen asi 3-4 % celé naší populace, přisuzuje se právě bezdomovcům nadměrná konzumace alkoholu a obraz nádražního povaleče a tuláka s lahví rumu či piva, zůstává v očích veřejnosti stálým symbolem bezdomovectví...Francouzský sociolog Gaboriau, který se zabývá městskou okrajovou populací, nazývá bezdomovský styl života kulturou veřejného prostranství. Zasvěceně a se sympatií popisuje bezdomovce jako jedince, který přesto, že byl nucen přerušit svazky se sociálními modely, hledá své funkční místo v současné společnosti v touze prožít svůj život podobné hodnoty jako jiné sociální skupiny“.* Gaboriau jako odpověď na otázku, proč se bezdomovec stává alkoholikem nabízí interpretaci „kultury vína či piva“: *„Bezdomovec žije touto „kulturou“, která se organizuje okolo láhve, spolčnice neštěstí jeho trápení a bídy. Společensky opilství sice omezuje a zužuje jeho možnost znovupřijetí, nicméně oplátkou mu otevírá mentální svět. Zcela nepřirozeným způsobem alkohol usnadňuje druhotné, originální a rozdvojené vnímání osobě, která své denní strádání může strávit v malé, časově omezené veselosti, veselosti opilce. Pití ničí sice život, usnadňuje však přežít právě tento den“.* (Gaboriau, 1993, in 9, s. 51) Dle statistik poskytovatelů sociálních služeb alkoholici

představují spíše starší generaci s věkovým průměrem o patnáct až dvacet let vyšším, než jsou přicházející toxikomané. Hradecký dále doplňuje, že mezi alkoholiky a toxikomany lze spatřit také skupinu osob oscilující mezi zneužíváním toxických látek a alkoholem, která využívá jako náhražku hypnotika, analgetika, které různým způsobem kombinují ve snaze vyvolat euforii. Pro svou finanční dostupnost je rozšířené zneužívání toluenu, různých lepidel a ředidel.⁽⁹⁾ Jak uvádí Pěnkava (2010), závislosti jsou nedílnou součástí života osob bez přístřeší a nelze je podceňovat: *„Zvláštní kapitolou je patologické hráčství – gamblerství. U osob bez přístřeší v Praze se obvykle neobjevuje ve formě sázek, karetních her o peníze, nebo při různých sázkových hrách v kasinech. Ve většině případů tito jedinci volí způsob hraní na výherních automatech. Dostupnost, anonymita a relativně snadné ovládání je zřejmě důvodem pro tuto jejich volbu. Limity pak spočívají v permanentním nedostatku finančních prostředků“*. (Pěnkava, 2010, 33, s.18)

1.5.5 Prostituce

Dle Pěnkavy se problematika bezdomovectví a prostituce v určitém momentě prolínají, ale od organizací jako jsou Rozkoš bez rizika o. s. nebo Projekt Šance nelze získat přesná čísla, kolik prostituujících heterosexuálních žen nebo homosexuálních mužů lze zařadit mezi osoby bez přístřeší. Zmíněné organizace sledují jiné statistické ukazatele. Přesto po konzultacích s jejich odborníky lze konstatovat, že velká část jejich klientely nemá možnost se z nejrůznějších důvodů vrátit do konkrétního vztahového a materiálního zázemí. Zároveň je zřejmé, že mezi osobami bez přístřeší existuje jakási pseudoprotituce, která se projevuje tím, že prostituující osoba se neoddává za úplatu, ale například za ochranu, stravu nebo pouze sympatie jiného bezdomovce. (Pěnkava, 2010, 33, s.19)

1.6 Důsledky působení dlouhodobě nepříznivé sociální situace

Chování osob bez domova nepochybně ovlivňuje délka pobytu v extrémní životní situaci, protože setrvávání v bezdomoveckém prostředí nebo institucionálních zařízeních mění jejich hodnotový systém a způsob chování. Dochází tak k posunu od konformity většinové společnosti k marginální životní existenci. Konečným důsledkem je, že osoba bez přístřeší není nejen schopna svou situaci efektivně vyřešit, ale ani přijímat nabízenou pomoc.

Pěnkava uvádí, že určité zlomové okamžiky nastávají ve třech časových meznících. Nejnáročnější období pro osoby bez přístřeší dle něj představuje **období do jednoho roku pobytu na ulici**, kdy po počátečním šoku přichází seznamování se s novou životní realitou. Ta nutí člověka hledat protiopatření, ale hrozící ztrátu sociálního postavení je zprvu obtížné si připustit. Toto období Pěnkava charakterizuje jako dobu, kdy si osoba bez domova klade předsevzetí, hledá „mesiáše“, svůj podíl na situaci zlehčuje nebo konstruuje scénáře spiknutí osudu, lidí a okolností. Období na rozhraní jednoho roku Pěnkava označuje za rozhodné.

V období do pěti let postupně ztrácí psychický tlak způsobený životem v extrémní situaci na intenzitě a dochází k postupné akceptaci. Pěnkava toto období hodnotí následně: *„Osoba bez přístřeší získává určitou jistotu a začíná se orientovat v prostředí a vztazích subkultury. To jí otevírá možnost získat vyšší postavení v bezdomovecké vztahové struktuře. Pokud jedinec záměrně žije mimo danou minoritu, získává jistotu v „samostatnosti“. Tato doba má rovněž progresivní vliv na úroveň hygieny, vzhledu a projevu jedince. Část osob bez přístřeší si zachovává stabilní úroveň jako důkaz svého odhodlání pokusit se o návrat do společnosti, část již začíná tuto úroveň ztrácet. V období do pěti let taktéž dochází k souběžné eskalaci různých kombinací problémů, jako jsou například zhoršující se zdravotní stav, dlužné pohledávky a s nimi spojené exekuce či postupná vztahová odloučenost od vazeb na rodinu, známé a přátele z doby před krizovou situací. Délka pobytu v extrémní životní situaci ovlivňuje přístup osob bez přístřeší k nabízené pomoci, aktivity zaměřené na reintegraci postupně ztrácí na intenzitě“* (Pěnkava, 2010, **33**, s.47).

Období nad pět let popisuje Pěnkava jako období postupné rezignace. Uvádí, že přestože to nelze vztahovat na všechny případy, při porovnávání jednotlivých kazuistik lze sledovat, že přibližně po pěti letech dochází v životě osob bez přístřeší k druhému zásadnímu zvratu. Dlouhodobý stav extrémního způsobu života přináší další změny v problematických oblastech jejich života. Dle Pěnkavy jsou to nejčastěji změny zdravotního stavu dlouhodobého nebo trvalého charakteru, pokročilý alkoholismus, neřešitelné zadlužení, narůstající pasivita v řešení problémů či rezignace na změnu své sociální situace atd.(**33**)

1.7 Příčiny bezdomovectví

O příčinách bezdomovectví se v domácích, ale i světových odborných kruzích dosud polemizuje. Přístup k problematice se pravděpodobně bude vždy odlišovat dle typu společnosti, jejího historického vývoje a obecně přijímaných teoretických přístupů. Ty vychází ze dvou krajních pohledů. První z nich klade důraz na strukturální faktory, druhý upřednostňuje faktor individuálního selhání jedince. Některé teorie pak oba přístupy kombinují. Nejčastěji se však v odborné literatuře a v mediálních výstupech objevují jako hlavní příčina bezdomovectví výchyty typických situací.

1.7.1 Strukturální a individuální faktory

Teorie zdůrazňující **strukturální faktory** nachází příčiny bezdomovectví v širších sociálních a ekonomických faktorech, procesech a změnách, které ovlivňují společnost jako celek. Mezi příčiny řadí ekonomickou recesi, nezaměstnanost a marginalizaci některých skupin na trhu práce, chybnou bytovou politiku, nepružnost sociálních služeb, sociální segregaci aj.² V rámci této teoretické koncepce by pomoc bezdomovcům měla probíhat spíše ve větším, společensko ekonomickém měřítku. K těmto rozhodujícím faktorům se hlásí např. Národní akční plán sociálního začleňování, dle kterého jsou nejčastějšími příčinami bezdomovectví právě změny na trhu práce, nedostatečné zabezpečení podporovaného bydlení a změny ve struktuře rodin. (25)

Teorie zdůrazňující **individuální faktory** má dvě pojetí. První z nich, tzv. pojetí *victim-blaming*, kde je oběť zároveň viníkem, činí za svou situaci zodpovědné jednotlivé bezdomovce. Zástupci této teorie považují bezdomovce nejčastěji za alkoholiky, tuláky, devianty apod. Sociální pomoc těmto lidem by měla být minimální, například poskytnutím základního ubytování. Druhé individualistické pojetí zastává názor, že se lidé stávají bezdomovci na základě svého osobního neúspěchu nebo nezpůsobilosti, pro které ovšem nemohou být považováni za zodpovědné za své bezdomovectví. Z tohoto pohledu je minimální pomoc (např. poskytnutí základního ubytování) nedostačující. Potřebují humanitární pomoc, psychiatrickou péči a jiné formy pomoci. (Johnson, 1977 in 33) Pěnkava

---

² Bezdomovectví v hlavním městě Praze, Praha: MCSSP, 2004

dodává, že z těchto dvou přístupů nelze jednoznačně vyvodit, zda si problematika bezdomovectví zaslouží pozornost veřejnosti.(33)

Podle další teorie určují strukturální faktory formu bezdomovectví, zatímco individuální faktory ovlivňují individuální šance jedince v soutěži o získání bydlení.

V souvislosti s tím jsou uváděny tři základní kategorie „potřebných“ osob:

- **Nekompetentní a nezasluhující** jsou lidé, kteří se stali bezdomovci vlastní nezodpovědností, např. díky zneužívání návykových látek apod.
- **Nekompetentní a zasluhující** jsou lidé, kteří se do situace extrémního sociálního vyloučení dostali díky nezaviněnému hendikepu, např. osoby zdravotně a mentálně postižené. Jejich „zásluhovost“ je však vykoupena ztrátou autonomie, protože jsou odkázáni na pomoc okolí a institucí.
- **Kompetentní a zasluhující** je kategorie spíše teoretická. V moderní společnosti orientované na výkon jednotlivce je spojení kompetentnosti a zásluhovosti téměř vyloučeno. Buď je člověk kompetentní, a pak je schopen najít cestu z tíživé situace vlastními silami, nebo se mu to nepodaří, a tudíž kompetentní není.(20)

1.7.2 Absence sociálních dovedností řešit krizovou situaci

Příčiny bezdomovectví tvoří celá škála faktorů, které se v konkrétních případech zpravidla kumulují a kombinují. Často je později obtížné oddělit příčiny od důsledků. Nejčastěji se v literatuře i v praxi opakuje několik **typických situací a jejich kombinací:**

- partnerské problémy, vztahové problémy v rodině, úmrtí blízké osoby,
- zdravotní postižení, vážný úraz či onemocnění,
- ztráta zaměstnání nebo znevýhodnění na trhu práce,
- neschopnost plnit podmínky spojené s užíváním bytu nebo ztráta možnosti byt užívat,
- výstup z ústavního zařízení nebo z výkonu trestu odnětí svobody,
- sklon k nekonvenčnímu způsobu života přijatý jako řešení problému,
- závislosti.

Dle těchto ukazatelů hodnotí příčiny bezdomovectví také sami bezdomovci. Pro ilustraci uvedme výstupy z Bartákova výzkumu (2008), v němž byli respondenti vyzváni,

aby uvedli tři nejvýznamnější příčiny své současné situace. Nejčastější hlavní příčinou je podle jejich subjektivního vnímání rozvod nebo rozpad partnerského vztahu, následuje ztráta zaměstnání a jiná příčina. Nemoc jako hlavní příčina bezdomovectví byla uváděna jen u malého počtu respondentů. Teprve jako druhou významnou příčinu, která přispěla k jejich současné situaci, uváděli respondenti ztrátu bytu (popř. zaměstnání). Třetí příčinu uvedlo jen malé procento dotazovaných, část mužů zde zmínila problém se závislostí. (2) Tyto výstupy se v zásadě shodují se zkušeností poskytovatelů sociálních služeb.

Pěnkava přidává k výše uvedeným teoriím vlastní kvalifikované přesvědčení na základě dlouholeté praxe sociálního kurátora. Dle něj je příčinou bezdomovectví absence sociálních dovedností umožňujících účinně řešit zátěžové životní situace. **Příčinou, v jejímž důsledku se člověk stává bezdomovcem, je jeho neschopnost řešit aktuální problémy (např. hrozící rozvod, riziko ztráty zaměstnání nebo bydlení), které vedou ke ztrátě většiny životních jistot.** Tato příčina souvisí s oslabenou socializací především v raném věku života a nedostatečnými psychickými schopnostmi, důsledkem jsou tyto **vnitřní faktory**:

- nepřiměřeně nízké sebevědomí,
- problémy v komunikaci,
- neobratnost při jednání s úřady a jinými institucemi vedoucí až k sociální fobii,
- neschopnost přijmout osobní zodpovědnost,
- strach podporující únik před řešením problémů,
- podceňování možných důsledků z nevyřešených problémů.

Významnou roli hrají tyto faktory vnější: nefunkční nebo chybějící rodinné zázemí, zkušenosti s institucionálními zařízeními nebo rychle se měnící společenské trendy, které kladou na jedince velké nároky. **Tento výklad základních příčin vzniku problému bezdomovectví vychází ze skutečnosti, že i přes zajištění potřebných materiálních jistot, jakými jsou např. trvalé bydlení nebo zaměstnání, zůstává osoba bez přístřeší vystavena riziku získané životní jistoty opětovně ztratit.** Uvedené riziko má přímou souvislost s problematickou socializací a následnou neschopností řešit obtížné životní situace společensky přijatelným způsobem. Vzniklá recidiva je okolím takového člověka pak chybně hodnocena buď jako absolutní diletantství nebo jako dobrovolná volba. Vedle

odmítavého přístupu se setkáváme s tvrzením, že bezdomovcem se dnes může stát každý. Pěnkava však takový názor jednoznačně odmítá a namítá, že pak by se také každý mohl stát závislým nebo recidivistou: „*Dispozice k určitému deviantnímu chování se vyskytují v celé populaci, ale rozdíl mezi jedincem, který se kriminálního chování dopustí, nebo se stane závislým na psychotropní látce a jedincem, který krizovou situaci zvládne uspokojivě vyřešit, spočívá v jeho schopnostech, dovednostech a možnostech*“ (Pěnkava, 2010, 33, s 26)

1.7.3 Typologie dle kompetencí řešit krizovou situaci

Míra schopností, dovedností a možností řešit krizovou situaci určuje zásadním způsobem úroveň spolupráce mezi člověkem bez domova a pomáhajícím. Na základě těchto aspektů Pěnkava vytváří typologii, která nám zároveň pomůže porozumět vztahu majority k problematice bezdomovectví. Schopnosti představují úroveň předpokladů řešit problémové životní situace a vztahy, dovednosti Pěnkava chápe jako reálné umění tyto zátěžové situace zvládat a vytvářet si vztahové prostředí, možnostmi jsou pak příjmy, aktivní vazba na rodinu, příbuzné nebo známé.

První skupinu typologie dle výše uvedených aspektů tvoří tzv. **sporadický typ**. Motivace osob z této skupiny spolupracovat s odborníkem se často pohybuje na úrovni okrajového zájmu. Uvědomují si, že potřebují rychlou, efektivní a zacílenou pomoc (např. vyžádání rodného nebo zápočtového listu). Je pro ně důležité, že odborník je na správném místě a dokáže v pravý čas účinně pomoci. Tento typ uživatele, který sociální službu využije pouze v případě, že momentálně nemá dostatečnou schopnost nebo prostředky vyřešit svou situaci sám, je dle Pěnkavy z hlediska reintegrace nejperspektivnější.

Další skupinu představuje tzv. **kvartální typ**. Osoby z této skupiny se dle Pěnkavy pohybují mezi zjevným a latentním bezdomovectvím a jsou schopny využívat v podstatě všech sociálních služeb, které síť poskytovatelů nabízí. Zajistit si důstojné bydlení či zaměstnání, vybudovat si partnerských vztah a získat společenské uznání mohou dokonce záhy. Zároveň jim však hrozí riziko rychlého sestupu a opětovné ztráty. Po dosažení vytyčeného cíle přestávají využívat sociálních služeb a začínají žít samostatně do doby, než jsou vystaveni další konfrontaci s krizovými situacemi, které nedokáží sami řešit. Za úspěch lze považovat, pokud navštíví sociálního pracovníka ještě v momentě, kdy lze odvrátit

eskalaci problémů. Tento typ Pěnkava považuje rovněž za perspektivní pro reintegraci, avšak za určitých podmínek a ve spolupráci s institucionální nebo společenskou podporou.

Poslední skupinu tvoří tzv. **rigidní typ**. Tato skupina není schopna bez vnější pomoci preventivně odvrátit veškerá rizika (např. zdravotní, sociální, osobnostní), kterým čelí. Často si ani tato rizika nedokáže uvědomit. Z hlediska začlenění se do většinové společnosti jej Pěnkava hodnotí jako nejméně perspektivní typ. Jedná se totiž o člověka, který již rezignoval na řešení své situace a v nevhodných životních podmínkách setrvává. Pro tento typ osoby bez domova je důležité naučit se vnímat pomoc jako nezbytnou součást života, protože včasná intervence zde může zachránit život. Za úspěch sociální práce zde Pěnkava považuje vyřízení osobních dokladů, žádosti o invalidní a starobní důchody, zajištění dokladů nezbytných k podání žádosti o dávky v hmotné nouzi atd.

Závěrem Pěnkava připomíná, že mezi skupinami existuje **vertikální mobilita oběma směry**. Zatímco však k vzestupné mobilitě dochází méně často, se sestupnou mezi druhou a třetí skupinou se v praxi setkáváme výrazně častěji. Pro první a druhou skupinu je dle Pěnkavy charakteristické poměrně uspokojivé dodržování hygienických návyků a zneužívání návykových látek (alkoholismus, nikotinismus a jiné) je spíše občasné. Riziko páchaní trestné a přestupkové činnosti nebo případy neurotických a psychotických onemocnění se zde vyskytují příležitostně. Absence osobních dokladů je ojedinělá. U osob z první skupiny můžeme obvykle dokonce předpokládat i odpovídající zdravotní stav a určitou schopnost navazovat a udržovat sociální kontakty, takže nezaměstnanost či nedorozumění v komunikaci s úřady se vyskytuje občasně. U osob ze druhé skupiny se již objevuje možnost zhoršeného zdravotního stavu a ojedinělé riziko přenosu infekčních chorob. Nezaměstnanost je zde cyklická či dlouhodobá, schopnost navazovat a udržovat sociální kontakty je snižena, komunikace s úřady obvykle není dostatečná. **Společnost však hodnotí bezdomovectví především podle třetí skupiny. To je právě ta skupina lidí, která využívá jako přístřeší dopravní prostředky či nádražní haly. Můžeme je vidět u kontejnerů s tříděným odpadem anebo užívat různé prostory k nekonvenčnímu způsobu bydlení. Tato skupina není největší, ale je laickou veřejností dobře identifikovatelná. Pěnkava ji charakterizuje následnými znaky:**

- Nedodržování základních hygienických návyků,
- Závislost na návykových látkách (alkoholismus, nikotinismus a jiné),

- Vysoké riziko přenosu infekčních chorob (svrab, žloutenka, TBC atd.),
- Špatný zdravotní stav,
- Riziko páchaní méně závažné trestné a přestupkové činnosti,
- Časté případy výskytů neurotických a psychotických onemocnění,
- Permanentní absence osobních dokladů,
- Dlouhodobá rigidní nezaměstnanost,
- Neschopnost navazovat a udržovat sociální kontakty,
- Špatná komunikace s úřady,
- Využívání sociálních služeb pokrývajících převážně uspokojování základních potřeb,
- Chronická bájná lhavost. (33)

1.8 Bezdomovectví z pohledu laické veřejnosti

Lidé, kteří se, ať už svou vlastní vinou, nebo vinou strukturálních změn společnosti, ocitli na jejím dně, jsou majoritou opakovaně odmítáni. Prohlubující se rozdíly mezi bohatými a chudými, nejistota v oblasti pracovních příležitostí a základních lidských potřeb spolu s řadou dalších společenských faktorů vede k ohrožení soudržnosti. Možnost připustit, že si za svou situaci daný jedinec nemůže sám, ale že by mohl být obětí systémového nedostatku, může připadat ohrožující. Veřejnost také není o sociálně znevýhodněných skupinách dostatečně informovaná, což přináší obavy, nedůvěru a předporozumění.

1.8.1 Průzkumy veřejného mínění

Tento postoj potvrzují i výsledky sociologických šetření a soukromých výzkumů poskytovatelů služeb. **Soukromou anketu, týkající se bezdomovců provedla pro svou potřebu na podzim r. 1993 Naděje.** Přestože bylo osloveno přes 500 osob, ochotných odpovídat bylo jen 122. Sdílnější byly spíše ženy než muži a lidé starší než mladší. Z odpovědí žen vyplynulo větší pochopení pro pomoc než z odpovědí mužů. Byly položeny tři otázky. Na otázku: *Kdo jsou podle vašeho mínění bezdomovci*, zhruba třetina respondentů (28 %) uvedla, že bezdomovci jsou *opilci, flákači, zloději, kriminální živly*, dalších 27 % je vnímá jako *ty, co spí na nádraží*, 19 % ztotožňuje bezdomovce s *propuštěnými vězni*, dále respondenti uvedli odpovědi *ubožáci, chudáci, postižení* (10 %), *Rumuni, Jugoslávci, Cikáni*,

uprchlíci (9 %) a *tuláci* (4 %). Celkem 5 % respondentů zvolilo variantu *nevím*. Na druhou otázku: *Jak se podle vašeho mínění může člověk stát bezdomovcem*, nejvíce respondentů (34 %) vidělo příčinu v nechuti pracovat, následovaly odpovědi: *přišel o práci a o byt* (17 %), *nemá se kam vrátit z vězení* (16 %), *opustil svou vlast* (10 %), *odešel od rodiny, rozvedl se* (6 %). Celkem 17 % dotázaných uvedlo různé, individuální příčiny. Na otázku: *Jak byste řešil(a) problém bezdomovství*, celkem 31 % dotázaných odpovědělo, že řešením je *bezdomovce zavřít; měla by se postarat policie*, 16 % preferovalo řešení *zavřít do ústavu (do blázince)*. Další část respondentů v odpovědi jmenovala konkrétní instituce, které by se měly o řešení problému komplexně postarat: 12 % vidělo jako řešitele obce (domovské právo), 10 % očekávalo řešení od státu, vlády a parlamentu, dalších 6 % od charit, spolků či církví. Další respondenti pak navrhovali radikální řešení: 3 % respondentů by bezdomovce *vyhnaly z Prahy a z ČR*, další 3 % by je dokonce *postřílely či poslaly do plynu*. Bez názoru na řešení bylo 19 % dotázaných. (9)

Na podzim r. 1996, po třech letech, Naděje anketa týkající se bezdomovců zopakovala. První dvě otázky byly shodné, třetí pozměněná. Zatímco v r. 1993 byla dána volnost k vyjádření odpovědi, tentokrát byly odpovědi předem formulovány a respondentům předloženo několik možností. Osloveno bylo 400 osob, z nich bylo ochotno odpovědět 107. Opět byly sdílnější ženy než muži (přibližně 3:2). Z hlediska věku byla větší ochota u lidí středního věku než u mladých (do 30 let) nebo u starých (nad 60 let). V odpovědi na první otázku opět převládli *kriminální delikventi* (31 %), následovali *propuštění vězni* (13 %), *zdravotně postižení, ubožáci* (8 %), *tuláci* (7 %), *uprchlíci, cizinci* (6 %). Oproti předchozí anketě vzrostl počet osob, které nevěděli na 35 %. V odpovědi na druhou otázku se stále významná většina domnívala, že příčinou je neochota pracovat (34 %), na druhé místo se však dostala jako příčina rozvod či opuštění rodiny (20 %). Zatímco pro situaci *nemá se kam vrátit z vězení* se vyslovilo jen 10 % dotázaných, pro *ztrátu práce a bytu* jen 7 %, pro *opuštění vlasti* 5 %. Nabídka odpovědí byla doplněna o variantu *byl propuštěn z dětského domova* (tato odpověď nebyla před třemi lety zaznamenána), zvolily ji však pouze 2 % respondentů. Také u této otázky významně vzrostlo procento respondentů, kteří zvolili odpověď *nevím* (22 %). Třetí otázka byla modifikována, aby nevzbuzovala agresivní emoce: *Kdo a jak by měl podle vašeho názoru řešit problém bezdomovství*. I tentokrát převládlo represivní řešení ve spolupráci s policií (32 %), sled dalších odpovědí rovněž zůstal oproti předchozí anketě

zachován: obec 14 %, stát 11 %, charitativní organizace 10 %. Snížil se však počet těch, kteří navrhovali umístění do ústavu (6 %). Vysoké procento nemělo na problém vyhraněný názor. V této anketě, stejně jako před třemi lety, byli osloveni náhodní chodci (nikoliv turisté) v okolí pražského hlavního nádraží, u nichž lze předpokládat, že se s bezdomovci setkali nebo setkávají. **(9) Překvapivé bylo zjištění, že se struktura odpovědí za tři roky příliš nezměnila, jen přibýlo procento nerozhodných odpovědí, a to u lidí, kteří byli ochotni odpovídat.** Zde však připuštěme i možnost, že se do této skupiny začlenili také občané, kteří nebyli ochotni vybrat si některou z nabízených negativních odpovědí.

Převládající tendence posuzovat bezdomovce jako představitele protispolečenských proudů, prisuzovat jim asociálnost a antisociálnost, stejně jako známky distancovanosti a neangažovanosti, potvrdily i další průzkumy. **Reprezentativní výzkum názorů pražské populace starší 15 let k otázkám bezdomovectví uskutečnila Agentura marketingových a sociálně informačních analýz AMASIA, s. r. o., ve spolupráci s občanským sdružením NADĚJE ve dnech 7.7. - 11.7.1995.** Reprezentativnost výzkumu byla zaručena výběrem dotázaných podle pohlaví, věku, vzdělání. Do zpracování bylo zařazeno 208 dotazníků. Pohled na závažnost situace bezdomovců v Praze byl zkoumán prostřednictvím hodnocení vážnosti problému a výpovědí o frekvenci setkávání se s nimi. Na otázku: *Máte za to, že bezdomovci v Praze znamenají problém*, odpovědělo 49 % respondentů, že velký, 30 % označilo bezdomovectví za malý problém a 21 % v něm nevidělo problém téměř žádný. Za velký problém jsou bezdomovci považováni o něco častěji ženami (51 %) než muži (46 %). Určité difference se projevují podle profesní orientace. Za velký problém považuje situaci bezdomovců 53 % dělníků, 64 % podnikatelů a živnostníků a 66 % důchodců, mezi studenty a uční je to jen 14 % dotázaných. Do hodnocení závažnosti problému se rovněž promítá vzdělání. Zatímco mezi respondenty se základním vzděláním se pro závažnost problému vyslovalo 33 %, ve skupině lidí s úplným SŠ vzděláním to bylo 48 % a mezi VŠ vzdělanými 60 %. V místě bydliště se s bezdomovci setkává 9 % *téměř denně*, 10 % *několikrát týdně*, 27 % *několikrát za měsíc* a 46 % *téměř vůbec ne*. Odpovědi na otázku: *Proč se většina bezdomovců dostává do té situace, ve které se nachází*, se od výše uvedených anket příliš nelišily: téměř polovina (48 %) uváděla, že hlavním důvodem nepříznivé situace bezdomovců je *jejich nechů pracovat, pohodlnost a lenost z jejich strany*, resp. příčiny vyplývající z osobních vlastností bezdomovců. 15 % dotázaných vidí určité rozdíly

v příčinách stavu bezdomovců a uvádělo dvě skupiny příčin: jednak *necht' pracovat*, jednak *nepříznivé sociální podmínky*. Další 8 % respondentů uvedlo rovněž dvě skupiny příčin, ale jiného druhu. V tomto případě jde o spojení situace bezdomovců se špatnými osobními, rodinnými resp. společenskými podmínkami. 6 % Pražanů k bezdomovcům zaujímá postoj jako k lidem, kteří jsou považováni za chudáky a jsou politováníhodní. 5 % dotázaných v nich vidí lidi, kterým tento způsob života vyhovuje. 8 % se zaměřilo na další dva důvody: že tito lidé jsou přistěhovalci z jiných zemí, nebo že si chtějí v Praze vylepšit ekonomickou situaci a nedaří se jim to. 10 % respondentů se nedokázalo vyjádřit. Určité rozdíly byly zaznamenány v odpovědích na otázku: *Kdo by měl podle Vás pečovat o bezdomovce*. Podle Pražanů by měli o bezdomovce pečovat: příbuzní nebo sami 33 %, na druhé místo se dostaly charitativní organizace (22 %), následoval stát (20 %) a magistrát (12 %). Jinou odpověď (kombinace předchozích) nabídlo 13 % respondentů. Ženy se více přimlouvají za pomoc charitativních organizací (26 : 16 %), muži naopak častěji preferují postoj, že by se o bezdomovce měli postarat jejich příbuzní nebo více se snažit sami (37 : 30 %). Toto řešení z věkových skupin zdůrazňují zejména respondenti 30 - 44letí (42 %), zatímco mezi ostatními se tento názor vyskytuje méně často (kolem 30 %). Samostatná pozornost byla věnována ochotě dotázaných finančně přispět k řešení problému bezdomovců, resp. *zda by byl dotázaný ochoten přispět organizaci, která pomáhá bezdomovcům*. Téměř polovina (48 %) respondentů prohlásila, že na takové účely nepřispívá, 22 % údajně nemá možnost přispět, 8 % uvedlo, že přispívá jinam a pouze 4 % připustilo možnost *ano, pokud budou vědět konkrétně komu*. Zbývajících 18 % dotázaných se nedokázalo rozhodnout. Z těch, kteří by přispěli, tvoří 63 % dotázaní hodnotící problém bezdomovců v Praze jako velký, 25 % jako malý a 12 % žádný. (9)

Z výzkumu pořádaného Centrem pro výzkum veřejného mínění Akademie věd ČR (dále CVVM) v r. 2001 vyplynulo zjištění, že více než polovina dotázaných (54 %) se ve svém okolí s bezdomovci setkávala (v roce 1997 to bylo 40 % a 1995 pouze 37 %). Z regionálního hlediska vídali bezdomovce nejčastěji obyvatelé Prahy (80 % dotázaných). Ve svém bydlišti pociťovalo naléhavost problému bezdomovců 17 % dotázaných, v rámci společnosti pak více než polovina respondentů. V Praze byla aktuálnost problému bezdomovců pociťována ještě výrazněji (41 %). Za nejnaléhavější považovali problematiku bezdomovectví především lidé s klesajícím životním standardem, kteří se mohli cítit bezdomovectvím přímo ohroženi. Mezi lidmi s velmi dobrou životní úrovní vnímalo problém

jako naléhavý 7 %, se spíše dobrou 14 %, se spíše špatnou 22 % a s velmi špatnou životní úrovní 31 % respondentů. Součástí dotazníkového šetření CVVM byla rovněž otázka zjišťující, kdo by měl bezdomovcům pomoci a v jaké míře. Nejvíce lidí se přiklonilo k názoru, aby bezdomovcům pomohli jejich příbuzní a nestátní, humanitární nebo církevní organizace (shodně 85 % dotázaných). Více než 80 % respondentů se domnívalo, že by si měli pomoci sami bezdomovci. Místní, obecní úřady by měly poskytnout pomoc podle 70 % dotázaných a 54 % uvedlo, že by měl bezdomovcům pomáhat také stát. Zajímavý posun v postoji veřejnosti přinesly výsledky odpovědí respondentů na otázku: *Z jakého důvodu se podle Vás bezdomovci ocitají v takové životní situaci*. Celkem 43 % dotázaných stále vidělo hlavní příčinu nepříznivé životní situace bezdomovců v jejich vlastním přístupu a v neochotě věci měnit, ale více než třetina (38 %) již spojovala vzniklý stav především s objektivními okolnostmi. Ve srovnání s rokem 1997 se výrazně změnil náhled na neochotu pracovat (v r. 1997 tuto příčinu uvádělo 44 %, v r. 2001 již jen 12 % dotázaných). (20)

Názor Pražanů na otázku bezdomovectví byl také jedním ze základních východisek Akčního plánu řešení otázky bezdomovectví v Praze pro období 2010-13. Průzkum realizovala agentura Focus Marketing na vzorku 1 000 respondentů. Z výsledků výzkumu plyne, že nejmenší podporu z veřejných zdrojů si podle respondentů zaslouží právě bezdomovci a drogově závislé osoby. Největší solidaritu respondenti vyjádřili s osobami s fyzickým či mentálním postižením. Bezdomovce na území HMP stále vnímá většina pražské populace (83 %) jako problém. Jako zásadní jej vnímá pětina dotázaných. Řešit problematiku bezdomovectví by však měli, dle mínění většiny dotázaných, hlavně sami bezdomovci. Postarat by se o ně měly také humanitární a církevní organizace či HMP. (21)

Průzkumy veřejného mínění nabízejí vysvětlení, že vnímání problematiky bezdomovectví, její závažnosti a příčin úzce souvisí s pojetím zásluhovosti společenské solidarity. Značnou roli hraje vnímání rozsahu individuálního zavinění, které může vyplývat z vlastních zkušeností respondentů, ale může také být ovlivněno nepříliš pozitivním mediálním obrazem bezdomovců. V přístupu veřejnosti k tématu bezdomovectví nadále přetrvává stereotyp, který je pravděpodobně jednou z hlavních příčin odmítavých postojů, a to příklon k paušalizování negativních vlastností a jejich připisování všem bezdomovcům bez výjimky. „V očích široké veřejnosti se tak vytváří zkreslený obraz čítankového

bezdomovce, jakýsi prototyp zarostlého, věčně opilého chlapíka, který spí pod mostem a je se svým životem navýsost spokojen“. (Lintymer 2010, s.12)

1.8.2 Bezdomovectví v médiích

Média nás v současné době ovlivňují zásadní měrou, ale platí to i opačným směrem, tedy že zájem veřejnosti ovlivňuje jejich obsahové preference a styl. Je zřejmé, že nejčastěji si z médií existenci problematiky připomeneme v zimních obdobích, kdy teploty klesnou pod -5stupňů celsia, v souvislosti s tragickou událostí týkající se lidí bez domova a také v situacích, kdy město vydá zásadní rozhodnutí týkající se řešení otázky **bezdomovectví**. Informace je většinou krátká, bez širších souvislostí. Jen zřídka se objevují příklady dobré praxe a pokud, najdeme je spíše na regionální úrovni, kde jsou média s poskytovateli služeb v bližším osobním vztahu a nejsou tak zahlcena informacemi o aktuálním politickém či kulturně společenském dění. Regionální média také častěji poskytují prostor poskytovatelům sociálních služeb v okamžiku, kdy své služby rozšíří např. otevřením nového zařízení. Tyto články obvykle mají podobnou strukturu a čtenář se z nich dozví, jaký je názor poskytovatelů na aktuální stav bezdomovectví v příslušné lokalitě, další otázky obvykle směřují k příčinám, nabízeným možnostem řešení a k jejich úspěšnosti. Mají-li média více prostoru, věnují ho sugestivním příběhům bezdomovců. Tato forma je prokazatelně čtivá a zároveň je nejefektivnějším způsobem, jak alespoň krátkodobě probudit zájem a společenskou solidaritu. Autorizaci jsou novináři ochotni obvykle poskytnout až na vyžádání, sami ji nabízejí zřídka, také proto, že jsou často pod tlakem uzávěrky. Tak se stane, že zkreslení informace (vědomé či nevědomé) může být (dle zkušeností poskytovatelů sociálních služeb) až 60 % obsahu.

Značný zájem médií vzbudily v r. 2010 komunální volby, před kterými některé politické strany slibovaly, že hlavní město zbaví bezdomovců. Tématem se tak např. stalo zřízení pouličních hlídek Věcí veřejných (dále VV). Zatímco Mladá fronta Dnes (dále MF) si kladla otázku, zda jsou hlídky VV totalitní či nikoli a ocitovala názor náměstkyně MV a lídra lidovecké kandidátky, že: *„hlídky připomínají údajnou domobranu Dělnické strany nebo komunistickou Pomocnou stráž veřejné bezpečnosti“* a Lidové noviny (dále LN) zahrnuly otázku, zda VV *nevytvářejí paramilitární struktury*, do rozhovoru Vítem Bárta, Pražan

uveřejnil článek s názvem „*Kvůli štvavé kampani politických konkurentů hlídky VV skončily*“, ve kterém se mj. píše: „*Téměř každého Pražana trápí kriminalita, drogy, bezdomovci či vandalové... VV chtěly ukázat, že problémy s vandalismem, bezdomovectvím a narkomany je potřeba řešit vzájemnou spoluprací mezi sociálními organizacemi a bezpečnostní policií. Protože pokutování drogově závislých či bezdomovců bez návaznosti na sociální pomoc nemůže přinést žádný efekt. Na druhou stranu ale VV nepovažují za správné, aby byla bezbřeze poskytována sociální pomoc lidem, kteří se opakovaně dopouštějí protiprávního chování, a to je tiše ignorováno*“. Obdobně věnovala MF Dnes prostor kampani ČSSD „*Pryč s narkomany a bezdomovci*“, na kterou upozornil deník Metro. Ten se spolu s dalšími médii (MF Dnes, LN) věnoval také návrhu pražské ODS postavit bezdomovcům tábor za městem. Článek byl příhodně nazván: „*Nemají domov, do kampaně se ale hodí*“ a zaměřuje se na život bezdomovců bez střechy. Je uveden slovy: „*Vypadá to, že je na ulici nikdo nemá rád. Sami si toho jsou vědomi a přiznávají, že si za svou pověst mohou sami*“. Článek pak letmo naznačuje vnitřní diferencovanost bezdomovců a čtenář se pak především dozví, že: „*rozpory mezi bezdomovci jsou podle nich samotných horší, než si lidé myslí*“. TOP 09 prostřednictvím svého časopisu pod titulkem „*K našim prioritám patří bezpečné centrum*“ vychází z přesvědčení, že: „*jednoduché humánní řešení bezdomovectví prostě neexistuje, svoboda jednotlivce je totiž nedotknutelná. Řešení pak vidí na straně MHMP, ve spoluúčasti dalších městských částí, ve spolupráci s NNO a využití dobré praxe ze zahraničí. Čtenáře se snaží uklidnit slovy: „Jakmile se v oblastech mimo centrum zajistí ubytování a strava, pak nemálo uživatelů těchto služeb se již nebude sjíždět do centra a zůstane věrná dané městské části, čímž přirozeným způsobem ubude lidí bez domova pod vašimi okny. V přímé pomoci směřované prostřednictvím neziskových organizací vyjdeme vstříc všem, kteří se chtějí vrátit do běžného života. Zde je role občanského sektoru nezastupitelná. U ostatních, kteří nabídnutou pomoc odmítnou, budeme trvat na dodržování elementárních pravidel občanského soužití. Také podpoříme projekt vyhledávání rodinných příslušníků, kteří by mohli pomoci v návratu člověka z ulice nazpět*“. Uvedené příklady dobře ilustrují úroveň naší společnosti. Průměrný čtenář poskytnuté informace pak nekriticky přijme, mj. i proto, že má zřídka možnost je porovnávat nebo vidět v širších souvislostech.

1.9 Bezdomovectví jako problém v postmoderní české společnosti

Bezdomovectví není jen problémem české společnosti, inspirovat se můžeme i v zahraničí. Dle sociologa J. Kellera však společnost neexistuje, respektive existuje, jen pokud se lidé chovají, jako kdyby existovala: „*Empiricky se vyskytují jen jednotliví lidé se svými zájmy a svým konkrétním jednáním. Hovořit o zájmech nebo tlacích společnosti je sice běžné, avšak zavádějící...Společnost není osoba, a pokud by jí byla, musela by, vzhledem ke své mentalitě, být patrně pod trvalým pěstounským dohledem. Uvědomíme-li si to, nebudeme v pokušení věřit, že společnost si vždy stanoví jen takové úkoly, které dokáže zvládnout*“ (Keller, 2009, 13, s.11).

1.9.1 Sociální hřích společnosti zážitku

Pro kontext této práce je zajímavá otázka, nakolik může být příspěvkem pro sociální práci s člověkem bez domova, žijícím na ulici a třeba i pohrdajícím společností, když je tento člověk přijat takový, jaký je. Pokud je např. jeho životní příběh vyslechnut a akceptován, aby i on mohl svůj příběh akceptovat. M. Opatrný vychází z teorie německého sociologa G. Schulze, který se snaží popsat současnou evropskou společnost prostřednictvím termínu *společnost zážitku*. Za heslem „*Zažij svůj život!*“ se skrývá především změna ve vztahu k materiálním statkům a službám. Obchody se už neprezentují jako nákupní střediska, ale jako „nákupní a zábavní střediska“. Zároveň přibývá možností volby chování i příležitostí k většímu konzumu. Pro jedince to znamená, že je neustále stavěn před možnost i nutnost volit. Jeho jednání se orientuje na cíle, stavy a pocity v něm samém. Tak nastupuje *zážitková racionalita*. Lidé na jedné straně cítí časovou omezenost svého života, na straně druhé obrovské možnosti, které jim život nabízí. Aby jich mohli co nejvíc využít, musí být tyto nabídky *instantní*, tj. co nejsnáze dosažitelné, a to i za cenu snížení kvality či větších nákladů. Jsou smazávány hranice mezi realitou a fikcí, ve společnosti je podporováno vše, co je mediálně zobrazitelné. Pro člověka to znamená, že je vnímán podle toho, jak se prezentuje. Pokud se čím prezentovat nemá, snaží se aspoň ukázat, čím by být chtěl. Nárůst příležitostí ke konzumaci hmotných i nehmotných dober přímo nutí člověka k tomu, aby si sám „vytvářel své štěstí“. Můžeme-li však kdykoliv užívat všechno, po čem jsem kdy zatoužili, vede to ke ztrátě radosti z toho, že se naše tužba naplnila. Společnost

zážitku tak se sebou vleče melancholii z naplněných tužeb. Při tom nevede své členy jen do izolace vyplývající z individualizace, ale také je z ní vyvádí do nových sociálních vazeb. V záplavě zážitků člověk potřebuje fixní body. Chce patřit do určitého prostředí, kde bude sdílet svou představu o správném a úspěšném životě. Dopřává si tak dvojí „milost“: být někým a nemuset při tom být sám. Společnost zážitku nás neosvobodí od životních krizí, zároveň však silně ovlivňuje naše pojetí pomoci. Pastorální teolog a psycholog Baumgartner uvádí osm kritických momentů v současném chápání pomoci. Uvedme alespoň některé:

- Jak se o člověka v nouzi zajímají věda, politika, náboženství i všední život většinou svědčí o tom, že individuální aspekt této nouze je přehlížen nebo vnímán selektivně.
- Terapeutické přístupy nabízejí rychlá, nekomplikovaná řešení. Na úsilí o malé kroky, a to za vlastní aktivní spoluúčasti a podpory sociálního prostředí, se rezignovalo.
- Medicíně chybí zájem o člověka s jeho základními složkami – tělesnou, duševní a sociální, uzdravuje jen o nemocný orgán.
- Ačkoliv absolutizace trhu dává člověku pocit subjektu, který má možnost volby z mnoha nabídek, je člověk ve skutečnosti objektem kalkulu jiných osob a systémů.
- Humanitární pomoc se často nese v duchu rozvoje. Problematické je, pokud to, co znamená rozvoj, definují pomáhající a ne ti, kdo pomoc přijímají.

Každá pomoc by tedy podle Baumgartnera měla především respektovat individualitu člověka a dovolit mu být nehotovým či nedokonalým. Člověk má být uzdravován z iluze, že se může stát snadno celistvým, dokonalým jedincem a má být osvobozen z tenat, do kterých ho svazuje trh či pomáhající profese. Opatrný (2008) pro toto tvrzení nalézá oporu v křesťanské nauce ve výkladu pojmů duše a tělo: *“Je-li v pohledu Bible člověk jako duchovní bytost závislý na těle, a je-li tělo, křehké a konečné, v biblickém jazyce výrazem plně charakterizujícím člověka, znamená to, že člověk dostal spolu s tělem od Boha i jistou míru nedokonalosti.”* Člověk však ve svém všedním životě takto akceptován být nemusí. Jeho prostředí na něj může klást nároky, které vedou k omezení jeho svobody, k podřízení se nespravedlnosti, k pasivitě a rezignaci, nebo ho přímo nutí k zjevně zlému jednání. Tuto skutečnost označuje teologie za tzv. *sociální hřích*. Ten může zakotvit také přímo ve strukturách státu nebo společnosti. **Sociálním hřichem společnosti tak je, že lidem nedovoluje, aby byli sami sebou, i se svou zranitelností a nehotovostí. (31)**

1.9.2 Veřejný sektor v ČR po r. 1989

Socialistické zřízení, které v rámci své propagandy přičítalo existenci bezdomovectví výlučně kapitalistickým společnostem, nemohlo z ideologického hlediska existenci osob na okraji společnosti připustit. **Bezdomovectví se tak u nás „nově objevuje“ až v souvislosti se společenskými změnami po roce 1989**, kdy se určitá, zatím relativně malá, část obyvatel nedokázala přizpůsobit novým podmínkám. Podle manželů Hradeckých k rozšíření bezdomovectví přispěla svým dílem také sociální necitlivost začínajícího transformačního procesu, kdy byl důraz kladen především na otázky ekonomické, často na úkor dalších významných společenských cílů. Prosazení liberalizace následně přineslo rozvolnění některých „tradičních hodnot“. (9) **Přehledný výčet hlavních okolností způsobujících zviditelnění bezdomovectví nabízí Pěnkava:**

- zánik pracovní povinnosti,
- zrušení trestní postižitelnosti za příživnictví,
- přijetí *Listiny základních práv a svobod* do českého právního řádu,
- rozsáhlá amnestie prezidenta republiky v r. 1990 (tzv. *velká amnestie*),
- rozpad velkých státních podniků a rušení jejich ubytoven,
- tlak výkon jedince v nových sociálně ekonomických podmínkách. (33)

Současně s nárůstem této problematiky přicházejí počátkem 90. let do Československé republiky zahraniční nestátní a církevní organizace. Také nová legislativa umožnila vznik a obnovu státních i nestátních pomáhajících organizací a začala podporovat jejich existenci (především prostřednictvím financování ze státního rozpočtu). Jak uvádí Barták, určitý vliv na problematiku mělo rozdělení Československa, které přineslo některé nové komplikace plynoucí z legislativního prostředí, i když počet osob bez domova se v této době zásadně nezvýšil. **Období let 1993 - 1999 pak Barták označuje za období systémové apatie vůči bezdomovectví.** ČR se musela zejména na počátku své existence vyrovnat s hospodářskými i sociálními problémy, které vedly až k sestavení úřednické vlády a předčasným volbám v roce 1998. Hospodářské problémy měly vliv na růst počtu osob bez domova, nicméně nárůst v řádech stovek osob pozornost tvůrců veřejné politiky neupoutal. V tomto období byla přijata také řada „sociálních“ zákonů, zvláště *zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální*

podpoře. Z hlediska veřejné diskuse má v tomto období zásadní význam vydání publikace zakladatelů o. s. Naděje manželů Hradeckých s názvem *Bezdomovství: Extrémní vyloučení* v roce 1996, která obsahovala první komplexnější analýzu problematiky v ČR a na několik let byla hlavním zdrojem poznatků o bezdomovství u nás.(2)

1.9.3 Vliv vstupu ČR do Evropské unie

Kolem r. 2000 jsme byli svědky rostoucího vlivu připravovaného vstupu do EU na veřejnou politiku v ČR, kdy dochází k určité europenizaci řady právních norem, ale také strategických a koncepčních přístupů. V rámci přípravy na členství v EU bylo zpracováno *Společné memorandum o sociálním začleňování*, kde se poprvé objevuje problematika bezdomovectví jako sociální a veřejněpolitický problém, který vyžaduje v ČR řešení. Pro představitele nestátních neziskových organizací bylo toto uvedení bezdomovectví do veřejněpolitické agendy vnímáno velmi pozitivně, naopak ze strany veřejné správy byly formulovány určité obavy z nedostatku relevantních informací. Rok 2004 a vstup ČR do EU tak znamená pro řešení bezdomovectví nový impuls. V r. 2004 byl zpracován *Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004–2006*, kterým se ČR přihlásila k naplňování významných unijních, ale také domácích cílů sociální politiky. Míra (ne)naplnění cílů, které byly ve vztahu k bezdomovectví v uvedených dokumentech vytyčeny, byla důvodem určitého rozčarování a kritiky jak NNO, tak i odborné veřejnosti. Barták vysvětluje, že poskytovatelé sociálních služeb i orgány veřejné správy, např. MPSV, byli v té době především „zanepřázdňeny“ novou legislativní úpravou poskytování sociálních služeb: *zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách* a agendách strukturálních fondů EU. Zákon o sociálních službách přinesl nejen klasifikaci sociálních služeb, ale také povinnost pro kraje ČR zpracovávat *střednědobé plány jejich rozvoje*. V tomto období je podpořeno několik významných projektů (spolufinancovaných ze strukturálních fondů EU), které se zabývají bezdomovectvím. Jedním z nich je *Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR*, realizovaný v letech 2005 – 2007. Dalším z hlediska rozpočtu největším neinvestičním projektem v ČR v programovacím období 2004 – 2006 byl úspěšný projekt *Aktivizace pracovního potenciálu sociálně znevýhodněných občanů*, který se zaměřil na pomoc „pražským“ bezdomovcům v návratu na otevřený trh práce.(2)

V r. 2008 přišel Evropský Parlament s několika významnými iniciativami v oblasti bezdomovectví včetně přijatého písemného prohlášení, v němž vyzývá Radu k souhlasu s celoevropským závazkem ukončit pouliční bezdomovectví do roku 2015. V říjnu 2010 zveřejnil Výbor regionů zprávu, kde popisuje, jak se má boj proti bezdomovectví stát prioritou politiky sociální začlenění EU a zejména polisabonské strategie Evropa 2020. Má-li docházet k pokroku prostřednictvím účinných politik, které fungují ve všech členských státech, vyžaduje koordinace politik proti bezdomovectví v celé EU konsenzus. **Společná zpráva Rady a Komise o sociální ochraně a sociálním začlenění z roku 2010, která je hlavním nástrojem práce EU v boji proti chudobě, vyzývá členské státy k rozvíjení strategií zaměřených na:**

- **prevenci jako nákladově nejefektivnější způsob boje proti bezdomovectví:** omezení případů soudního vystěhování a minimalizace situací, kdy lidé opouštějí instituce, aniž by měli svůj domov,
- **posun od pouhého zajištění krizového ubytování ke komplexnějším politikám,** které pomáhají lidem k získání chráněného anebo stálého bydlení,
- **přístup nazvaný „bydlení na prvním místě“,** který jako prioritu nabízí stabilní ubytování, ale neopomíjí podporu v dalších oblastech,
- **pevné vedení ze strany hlavního příslušného orgánu veřejné moci, efektivní zapojení všech klíčových zainteresovaných stran a konsenzus, pokud jde o dohodnutou strategii.**

Tato konference byla první konsenzuální konferencí v sociální oblasti na evropské úrovni. Účastníci se zabývali celkem šesti klíčovými otázkami, mezi nimi i definicí bezdomovectví, úvahou, zda je ukončení bezdomovectví reálným cílem nebo tím, zda jsou přístupy zaměřené především na bydlení nejúčinnějšími prostředky pro řešení tohoto problému.(24)

Zajímavé je, že ani grantová politika HMP, MPSV nebo ESF nezařadily do výzev pro předkládání grantových projektů podporu veřejných kampaní na změnu postojů společnosti k bezdomovectví, přestože práce s veřejností patří k moderním prostředkům většiny společenských oborů a v rámci EU se již v této oblasti úspěšně využívá. Pěnkava jako účinné prostředky osvěty navrhuje velkou reklamní kampaň, ze které by mohly profitovat nejen poskytovatelé sociálních služeb a samotní bezdomovci, ale také komunální politici, dále odborné besedy pro širokou veřejnost nebo kurzy pro dobrovolníky.

Dobrovolnické aktivity v práci s osobami bez domova prakticky nemají v ČR žádnou tradici - s výjimkou Komunity Sant'Egidio, mezinárodní organizace se sídlem v Římě. Jako další nástroj Pěnkava připomíná *Komunitní plánování sociálních služeb*. (33) Tato metoda funguje na principu spolupráce v rámci triády jejich uživatelů, zadavatelů a poskytovatelů a umožňuje tak všem občanům zapojit se do tvorby systému sociálních služeb v dané lokalitě.

1.10 Bezdomovectví z pohledu sociálních služeb

Veřejnost přesouvá těžiště řešení problematiky na charitativní a sociální instituce, obce či stát. Neposkytuje delegovaným institucím však již potřebnou podporu, kompetence či respekt, aby tak mohly učinit. Ale je to právě veřejné mínění, které zásadním způsobem vytváří společenské klima, ovlivňuje politické preference a určuje míru společenské solidarity, přímo i nepřímo působí na legislativní prostředí či přerozdělování finančních prostředků. K tomuto postoji pravděpodobně přispívá nedostatečná informovanost o složitosti řešené problematiky, o způsobu fungování neziskového sektoru v ČR nebo nízká prestiž sociální práce jako odborné disciplíny. Vliv na stávající stav může mít také způsob, jakým se poskytovatelé služeb veřejnosti prezentují, nebo prostě skutečnost, že se v drtivé většině jedná o subjekty poskytující v sekularizované společnosti pomoc na křesťanských principech. Poskytovatelé služeb v konečném důsledku neplní jen funkci pomáhající (ať již v materiálním či resocializačním smyslu), ale i roli prostředníka mezi osobami bez domova a majoritou.

1.10.1 Sociální služby – druhy a formy

Sociální služby jsou pro osoby bez domova organizovány na dvou úrovních. Jedna, garantovaná státem, je realizována zejména prostřednictvím výkonu státní správy v přenesené působnosti. V obcích s rozšířenou působností ji zajišťují sociální kurátoři. Další úroveň je realizována prostřednictvím občanských sdružení, církví a církevních zařízení, obcí, příspěvkových organizací, obecně prospěšných společností apod. Poskytování všech sociálních služeb upravuje *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách*. **Osobám bez domova slouží zvláště služby sociální prevence. Jejich cílem je: „napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením společensky nežádoucích jevů“.** (40, § 53) Tyto služby jsou poskytovány ve třech základních

formách. *Pobytovými službami* se rozumí služby spojené s ubytováním v zařízeních sociálních služeb. *Ambulantní služby* jsou ty, za kterými osoba do zařízení sociálních služeb dochází nebo je doprovázena, zatímco *terénní služby* jsou poskytovány v jejím přirozeném sociálním prostředí. (40, §33) Schwarzová rozděluje praxi sociální práce zacílenou na osoby bez domova na preventivní aktivity, služby zaměřené na naplnění základních potřeb a služby zaměřené na reintegraci a soběstačnost. (18) Současný systém preventivních služeb je postaven na individuálním přístupu a vzájemné provázanosti. *Vícestupňový integrační systém* zvyšuje efektivitu sociální práce s osobami bez domova a funguje jak uvnitř celku větších organizací, tak v rámci vzájemné spolupráce mezi nimi. Je založen na diferencování poskytovaných služeb dle stávajících schopností, dovedností a možností uživatelů. *První stupeň* představují tzv. nízkoprahové sociální služby. Patří sem terénní programy a denní centra, které se snaží minimalizovat důsledky rizikového způsobu života a motivovat osoby bez domova k využití dalších služeb. *Druhým* stupněm je poskytnutí přenocování, které lze podmiňovat odpovídajícím hygienickým a zdravotním stavem. Podmínkou k poskytnutí služeb *třetího stupně*, kam patří např. ubytování v AD nebo tréninkové bydlení, může být vázáno na vyřízení dokladů a zajištění příjmu. **Posláním všech sociálních služeb pro osoby bez přístřeší je kromě odstranění hmotné nouze posílení sociálního začleňování.** Zákon 108/2006 Sb. v rámci zásad poskytování sociálních služeb zdůrazňuje: „*služby musí působit na osoby aktivně, podporovat jejich samostatnost a motivovat je k takové činnosti, která nevede k dlouhodobému setrvávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace*“. (40, § 2)

1.10.2 Preventivní aktivity

Nedílnou součástí všech sociálních služeb je *sociální poradenství*. Jeho cílem je pomoci člověku tak, aby si dokázal pomoci sám a tím předcházet další eskalaci problémů. Schwarzová připomíná, že lidé bez domova obvykle dostatečně neznají svá práva a povinnosti, je pro ně obtížné jednat s úřady, nerozumí požadavkům úředníků, nevědí na co mají nárok a kde takový nárok mohou uplatnit. V kontaktu s úřady jsou nejistí, což úspěšnému vyřízení jejich záležitostí nepřispívá. Orientace v konkrétních úředních postupech vedoucích k naplnění práv a povinností není v současné době snadná ani pro člověka sociálně zdatného. V pomoci osobám bez domova se proto uplatňuje sociální poradenství základní

i odborné. **(18) Základní sociální poradenství** poskytuje svým uživatelům informace o možnostech výběru druhu sociálních služeb podle individuálních potřeb, o základních právech a povinnostech, zejména v souvislosti s poskytováním sociálních služeb, o možnostech využívání běžně dostupných zdrojů pro zabránění sociálního vyloučení a závislosti na sociální službě. **(40, § 2) Odborné sociální poradenství** se zaměřuje přímo na potřeby jednotlivých okruhů sociálních skupin, např. v občanských, manželských a rodinných poradnách, poradnách pro oběti trestných činů a domácího násilí aj. Zahrnuje také sociální práci s osobami, jejichž způsob života může vést ke konfliktu se společností. Dle zákona o sociálních službách nabízí zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti (poradenství v oblastech práva, psychologie a vzdělávání), pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí. **(40, § 37)** Jedním ze základních parametrů poradenství kromě profesionální vybavenosti poradců je jeho dostupnost. Poradenství pro osoby bez domova je poskytováno především v nízkoprahových kontaktních centrech jednotlivých organizací nebo v občanských poradnách a je bezplatné.

1.10.3 Služby zaměřené na naplnění základních potřeb

Lidé, kteří ztratili domov, potřebují základní zázemí, aby se mohli pokusit svou situaci řešit. Kvalitní zabezpečení jejich základních životních potřeb (místa k odpočinku, jídla, tepla, základní lékařské péče, očisty a ošacení) je proto první podmínkou úspěšné reintegrace. Člověk vyčerpaný a zanedbaný nemá velké šance k úspěšnému návratu k soběstačnosti, budí pozornost a pohoršení, není považován za důstojného partnera při jednání s úřady a s potenciálními zaměstnavateli. Je optimální, pokud jsou služby zacílené na základní potřeby poskytovány v jednom místě, nejčastěji v rámci nízkoprahových zařízení (středisek) nebo v jejich bezprostřední blízkosti, kde je možné nabídnout také přímou návaznost na poradenské služby. **(18)**

Specifickou formou na rozhraní preventivních aktivit a služeb zaměřených na naplnění základních potřeb jsou **terénní programy (streetwork)**. V počáteční fázi je pozornost soustředěna především na uspokojení primárních potřeb uživatelů (potraviny, ošacení, základní zdravotní ošetření aj.). Postupně jsou podporováni v osobních aktivitách a jsou jim nabízeny další služby. Efektivita terénní práce závisí na podpůrném komplexu služeb, které

může uživatelům streetworker zprostředkovat. (20) Na prvním integračním stupni zajišťují naplnění základních potřeb rovněž **nízkoprahová denní centra**. Tato služba může mít ambulantní nebo terénní formu a dle zákona č. 108/2006 zahrnuje pomoc při osobní hygieně nebo poskytnutí osobní hygieny, poskytnutí stravy nebo pomoc při jejím zajištění a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí. (40, § 61) Osobám bez přístřeší, které mají zájem o využití hygienického zařízení a přenocování, slouží **noclehárny**. Uživatelé si v obou případech služby hradí. Výši úhrady stanovuje poskytovatel v ceníku služby a obvykle se jedná o symbolickou (motivační) částku. (40)

Střednědobé ubytování zpravidla nepřevyšující dobu 1 rok, poskytují osobám bez domova azylové domy, které kromě ubytování, podmínek pro osobní hygienu a zajištění stravy, pomáhají při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí. (40, § 57) Toto ubytování již představuje vyšší standard bydlení včetně zajištění soukromí a pobyt zde je podmíněn aktivní účastí uživatele na řešení svých problémů. Této snaze účinně pomáhá metoda postupných kroků, tzv. *individuální plán*. V rámci rozhovoru s uživatelem provede sociální pracovníce/ník sociální anamnézu a shromáždí kopie dokumentů, které uživatel může doložit. Snaží se zjistit přání a zakázku uživatele a pomůže mu zformulovat cíl jeho současných aktivit. Společně s ním stanoví cíle a kroky, které by měly k dosažení cílů vést. Sestaví rozvrh úkolů na nadcházející měsíc a stanoví termín dalšího pohovoru. Na dalších schůzkách společně s uživatelem hodnotí úspěchy a neúspěchy při plnění stanovených úkolů. Podle toho dále upravují plán, popř. stanovují nové cíle. Za poskytování sociálních služeb v AD hradí uživatel náklady za ubytování v rozsahu stanoveném smlouvou. Maximální výši úhrady stanovuje prováděcí právní předpis. (40)

Ubytování v domech na půl cesty se podobá přirozenému způsobu bydlení a jeho cílem je nácvik dovedností vedoucích k samostatnosti včetně převzetí zodpovědnosti za další život. Do poplatku do výše 90,- Kč denně jsou zahrnuty následující úkony:

- **ubytování** v prostředí, které má znaky bydlení v domácnosti, vytvoření podmínek pro zajištění úklidu, praní a žehlení osobního prádla, výměny ložního prádla,
- **zprostředkování kontaktu se společenským prostředím**, pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou a podpora při dalších aktivitách podporujících sociální začlenění, podpora a pomoc při využívání běžně dostupných služeb a informačních zdrojů,

- **sociálně terapeutické činnosti**, jejichž poskytování vede k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností, aktivity zaměřené na budování a rozvoj pracovních návyků a dovedností nezbytných pro integraci na trh práce,
- **pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.** (40, § 23)

Formou návazného, obvykle dlouhodobého azylového ubytování jsou **tréninkové (cvičné) a chráněné byty**. Tato forma bydlení je nejbližší nárokům reálného života. Její největší předností je začlenění do přirozeného okolního prostředí, takže izolace a tím i stigmatizace osob bez domova jsou nižší. S pokroky v kontaktu s majoritní společností vzrůstá jejich sebejistota a tím i šance na úplnou integraci. Bohužel je těchto bytů v ČR stále velmi málo.(18)

1.10.4 Služby zaměřené na integraci a soběstačnost

Služby dle zákona č. 108/2006, o sociálních službách mohou být v praxi účinně doplňovány různými motivačními, socioterapeutickými a výchovnými programy, tak jak to v posledních letech umožňují granty ESF. Osoby bez přístřeší by díky těmto službám měly získat nejenom reálné uplatnění ve společnosti, ale i pocit zodpovědnosti, sebeúcty a sounáležitosti se sociálním prostředím. V této oblasti jsou preferovány služby a programy zaměřené na zvyšování sociálních kompetencí (např. programy finanční gramotnosti) a služby podporující zaměstnanost. Znevýhodněné postavení bezdomovců na trhu práce lze řešit prostřednictvím motivačních programů zaměřených na posílení klíčových dovedností a znalostí nutných při vyhledávání a následném udržení pracovních příležitostí. To znamená např. nabídku *JOB klubů, tréninkového a podporovaného zaměstnání*, výcviků v sociální komunikaci atd. **Absolvent JOB klubu** se naučí, jak efektivně hledat zaměstnání, využívat dostupné informace o volných pracovních místech, jak se připravit na osobní pohovor s budoucími zaměstnavateli, lépe poznat své možnosti a stanovit si reálné cíle. (19)

Úřady práce vedle přímého zprostředkování zaměstnání zajišťují ve spolupráci s poskytovateli sociálních služeb i nabídku nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti, která mj. zahrnuje veřejně prospěšné práce a společensky účelná pracovní místa. Cílem institutu **veřejně prospěšných prací** je poskytnout odrazový můstek osobám s nízkou kvalifikací,

nedostatečnou praxí, osobám v předdůchodovém věku či dalším skupinám znevýhodněným při uplatňování na otevřeném trhu práce. Tyto osoby jsou nejčastěji prostřednictvím programu zaměstnávány v NNO zaměřených na práci s osobami ohroženými sociálním vyloučením. **Chráněná zaměstnání se realizují v podobě chráněných dílen a tréninkových pracovišť.** Klienti těchto zařízení nejsou zaměstnanci v běžném smyslu slova a není s nimi uzavírána běžná pracovní smlouva. Prostředí těchto organizací je budováno jako co nejméně zátěžové a vychází maximálně vstříc specifickým potřebám svých klientů (pružná pracovní doba, tolerantnější přístup k absencím a konfliktním situacím, volba způsobu zadávání úkolů a kontroly jejich plnění). Primární cíle dílen jsou terapeutické a rozvojové, nikoli výrobní. Tato pracoviště jsou vhodná pro osoby, které se pro svůj hendikep nemohou uplatnit v běžném pracovním prostředí, přesto však pracovat chtějí a potřebují. Mezistupněm jsou **podporovaná zaměstnání**, uzavíraná na základě pracovní smlouvy. Klient-zaměstnanec má více povinností i kompetencí a očekává se od něj vyšší míra samostatnosti, zároveň je brána v potaz reintegrační funkce, proto je postoj zaměstnavatele k němu shovívavější než v klasickém pracovním poměru. Cílem podporovaných zaměstnávání je připravit klienta ke vstupu na otevřený trh práce a pomoci mu na něm uspět.⁽¹⁸⁾ Novým fenoménem v ČR je budování **sociálních firem**. Vztah zaměstnanec – zaměstnavatel se zde řídí pracovní smlouvou a zákoníkem práce, zaměstnanec nese plnou zodpovědnost a je honorován dle odpracovaných hodin, druhu a kvality práce, kterou vykonává. Pracovní poměr není na rozdíl od chráněných dílen nebo podporovaného zaměstnávání časově limitován. Sociální firma není terapeutické ani rehabilitační zařízení, ale zaměstnanec má možnost využívat podpůrných služeb v jiných zařízeních a zaměstnavatel mu v tom vychází vstříc. Dle Schwarzové jde o velmi dobré řešení pro osoby na trhu práce trvale znevýhodněné: „*Tím, že zaměstnanci ponechávají maximum odpovědnosti a samostatnosti a produkují prodejné výrobky nebo služby, přispívají k dobrému sebehodnocení lidí, kteří v nich pracují, a k jejich kladnému přijetí okolím*“. (Schwarzová, 2008, **18**, s. 328)

1.10.5 Standardy kvality sociálních služeb

Jako podpora pro zajištění kvality nabízených sociálních služeb slouží poskytovatelům Standardy kvality sociálních služeb (dále SQSS), jejichž vytvoření a dodržování je v současné době podmínkou pro registraci všech sociálních služeb. Jsou rozděleny do tří základních částí. *Procedurální standardy* stanovují, jak má poskytování služby vypadat, na co je potřeba si dát pozor při jednání se zájemcem o služby, jak službu přizpůsobit individuálním potřebám každého člověka. Do této skupiny patří např. ochrana práv uživatelů služeb, stížnostní postupy, pravidla proti střetu zájmů či návaznost nabízené služby na další zdroje v regionu tak, aby nedošlo k duplicitě nabízených aktivit a nabízené služby byly efektivní. *Personální standardy* se věnují personálnímu zajištění služeb. Kvalita služby je přímo závislá na pracovnících, na jejich dovednostech a vzdělání, vedení a podpoře, na podmínkách, které pro práci mají. *Provozní standardy* definují podmínky pro poskytování sociálních služeb. Soustřeďují se na prostory, kde jsou služby poskytovány, na dostupnost, ekonomické zajištění služeb a rozvoj jejich kvality. Součástí je i příprava na řešení havarijních a nouzových situací.**(28) SQSS pomáhají s optimálním nastavením služby, to je však často v rozporu s reálnými možnostmi, které jednotliví poskytovatelé mají.** V oblasti provozních standardů se poskytovatelé potýkají především s kapacitně a dispozičně nevyhovujícími prostory, někdy obtížně dostupnými uživateli. Personální standardy v praxi často narážejí na nízkou prestiž sociální práce v oblasti sociálního vyloučení, která s sebou nese nízké finanční ohodnocení. Procedurální standardy přinášejí poskytovatelům celou řadu dilemat vyplývajících z možností, dovedností, schopností uživatelů a jejich potřeb na straně jedné a z provozních možností a potřeb poskytovatelů na straně druhé. Typickým příkladem je komplikace s nadměrným užíváním alkoholu. „*Pokud podstatou problematiky bezdomovectví je neschopnost řešit krizové životní situace, pak přístup k alkoholu jako k únikovému prostředku před problémy má zásadní význam... Praxe ukazuje, že až na výjimky nelze podmínit spolupráci s většinou klientů nulovou tolerancí. Tím by se organizace poskytující sociální služby mohly dostat do patové situace, protože alkohol k problematice bezdomovectví patří*“. (Pěnkava 2010, **33**, s.18) Přesto je užívání návykových látek v jednotlivých zařízeních z celé řady důvodů v rámci interních pravidel limitováno a porušení může vést k odmítnutí zájemce o službu nebo k ukončení jejího poskytování. Jednotlivé

sociální služby mají svá jasná poslání a cíle, a tím i jednoznačně vymezený rozsah pomoci. V řadě oblastí si vyžadují mezioborovou spolupráci, což je i v souladu s požadavkem na využívání dalších regionálních zdrojů, která je však obvykle nedostatečná. Značné obavy sociálních pracovníků např. pramení z nepřipravenosti organizací poskytujících sociální služby na stále narůstající počty klientů, kteří trpí duševními poruchami: *„Na pracovištích pomáhajících organizací absentuje psychiatrická a psychologická pomoc. Zájem psychiatrů a psychologů o tuto cílovou skupinu v současné době není patrný. Důvodů je více: nedocenené finanční ohodnocení odborníků, nepříjemný vzhled a zápach pacientů, neprestižní společenské uplatnění atd. Z těchto, ale i jiných argumentů by měl být při profesní přípravě sociálních pracovníků kladen podstatně větší důraz na předměty, jako jsou psychiatrie, psychopatologie a sociální patologie“*. (Pěnkava 2010, **33**, s. 50) Efektivní a úspěšné naplnění všech SQSS se pak společně potýká s nedostatkem finančních prostředků v oblasti neinvestiční i investiční.

1.10.6 Poskytovatelé sociálních služeb na území Prahy

V současné době má Praha pro 4 000 osob bez domova k dispozici 5 nocleháren s kapacitou 367 lůžek, 4 nízkoprahová denní centra pro zhruba 500 osob, 24 azylových domů s kapacitou 796 lůžek a 5 domů na půl cesty pro 42 osob. Terénní program poskytují nyní 4 organizace, sociální rehabilitaci zajišťuje 6 subjektů. V obou posledních případech nelze kapacitu přesně kvantifikovat, protože příjemci služeb je více cílových skupin.(22) Tréninkových bytů je zatím k dispozici pouze 11. Poskytovateli uvedených sociálních služeb v Praze jsou převážně neziskové organizace: Naděje, Armáda spásy, Česká katolická charita. Tyto původně charitativní organizace založené na křesťanských principech po r. 2007 své služby profesionalizovaly s ohledem na požadavky zákona č.108/2006 Sb., o sociálních službách. Jedinou příspěvkovou organizací je CSSP Praha.(5) **Všechny uvedené organizace mají vytvořené své webové stránky, jejichž prostřednictvím se představují veřejnosti i uživatelům svých služeb. Podívejme se blíže, jaký obraz o sobě touto cestou nabízejí.**

Jako první NNO začala působit na území Prahy Naděje, založená jako spolek podle zákona č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů. Registrována byla u MV v srpnu r. 1990 a podle Stanov se jedná o nepolitickou a mezikonfesní organizaci s celostátní působností. Svě

služby zaměřuje zejména na lidi osamělé, zdravotně postižené, společensky vyloučené nebo jinak znevýhodněné. Ve svých zařízeních i mimo ně zároveň vyvíjí misijní činnost v různých formách. Nejvyšším orgánem je Valná hromada, která se schází dle potřeby, nejméně jednou za dva roky. Veřejně prospěšné služby jsou poskytovány v pobočkách. Uplatňována je dobrovolná práce pravidelná i příležitostná a práce v pracovním poměru. Spolková činnost je výhradně dobrovolná a neformální. Cílem Integrovaného programu provozovaného na území HMP je: *„pomoc člověku, který chce svoji situaci změnit, při jeho začlenění a opětovném zapojení do života společnosti. Současně je jeho cílem podpora lidí, kteří jsou sociálním vyloučením bezprostředně ohroženi. Integrovaný program byl původně určen pro pomoc uprchlíkům. Dnes pomáhá v začlenění do společnosti především lidem bez domova, ale také mladým lidem opouštějícím dětské domovy nebo ohroženým závislostmi“*.

Program je koncipován jako víceetapový, součástí jsou:

- terénní služby: terénní programy (streetwork, mobilní terénní práce)
- ambulantní služby: nízkoprahová denní centra, noclehárny
- pobytové služby: azylové domy
- posílení zaměstnatelnosti: job klub, vytváření pracovních příležitostí (VPP, VS, OPP)
- zdravotní péče: ordinace praktického lékaře v Praze
- duchovenská a pastorační péče
- doplňkové služby: sociální jídelna, šatník, potravinová pomoc.(29)

Sbor Armády spásy sám sebe definuje jako organizované církevní společenství křesťanů. *„Služba Armády spásy v Praze vždy zahrnovala celou škálu služeb určených dětem, rodinám s dětmi, seniorům a lidem bez přístřeší. Od roku 2007 s platností zákona č.108/2006 Sb., o sociálních službách bylo nutné střediska, která předtím sloužila několika cílovým skupinám, naprosto přesně vymezit. Komunitní centra se vymezila pro práci se seniory a kdysi azylový dům se změnil na Centrum sociálních služeb Bohuslava Bureše. Centrum se orientuje na práci s osobami bez domova a zahrnuje azylový dům, noclehárnu, nízkoprahové denní centrum a služby sociální rehabilitace“*. V posledních dvou letech se Armáda spásy v komunitních centrech opět postupně vrací k rozšíření cílové skupiny tak, jak byla před rokem 2007 (aktivizační služby pro rodiny s dětmi). Armádu spásy v Praze tvoří její členové, přátelé a zaměstnanci. Člen sboru může být zároveň zaměstnancem. Sboroví důstojníci jsou

odpovědní za duchovní službu, za sbor a provoz komunitních center. Ředitel zodpovídá za chod Centra sociálních služeb B. Bureše. (1)

Za největšího nestátního poskytovatele sociálně zdravotních služeb v ČR se označuje **Nezisková humanitární organizace Sdružení Česká katolická charita** (dále SČKCH). Hlavní činností SČKCH je pomoc potřebným na celém území ČR prostřednictvím zdravotních a sociálních služeb. Tyto služby jsou poskytovány spoluobčanům od raného do seniorského věku v terénu či v zařízeních, které provozují jednotlivé charity v osmi diecézích: „Charita ČR, praktikující křesťanské principy, vidí ve svých klientech trpící bratry a sestry, kterým pomůže k návratu do běžného života empatický přístup a profesionální pomoc“. Pracovníci Charity se rovněž účastní práce v odborných komisích na MV a MPSV. Podílí se na vzdělávání studentů, charitních pracovníků i ostatních NNO v oblasti sociální, zdravotní a humanitární pomoci. SČKCH je součástí římskokatolické církve. Je samostatnou právnickou osobou dle *Kodexu kanonického práva a zákona 308/91 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností*. Pro osoby bez domova na území HMP provozuje Azylový dům sv. Terezie, který zahrnuje noclehárnu, nízkoprahové denní centrum a odborné sociální poradenství.(6)

Centrum sociálních služeb Praha (dále CSSP) je příspěvkovou organizací HMP zastřešující řadu odborných pracovišť poskytujících různé typy služeb lidem, kteří se ocitli v tíživé životní nebo sociální situaci. Této široce definované cílové skupině nabízí sociální, terapeutické a zdravotnické služby, psychologické i právní poradenství, přechodné ubytování nebo základní informační servis. Vedle uvedených služeb, které tvoří těžiště vlastní činnosti organizace, se CSSP dále podílí na přípravných krocích k formulování sociální politiky a sociálních priorit HMP, na vytváření metodických a koncepčních materiálů pro činnost hlavního města v sociální oblasti a na odborném vzdělávání pracovníků sociální sféry. V řadě svých aktivit CSSP spolupracuje s různými státními institucemi a neziskovými organizacemi. Pro osoby bez domova na území HMP provozuje dva AD, ubytovnu pro muže bez přístřeší a noclehárnu Loď Hermes, odborné sociální poradenství (celkem 8 poraden v Praze) a krizovou pomoc (RIAPS). (4)

Webové stránky všech uvedených poskytovatelů jsou zjevně průběžně aktualizovány a návštěvník tak získá řadu informací o jejich činnosti. Otázkou je, zda jsou to informace, které potřebuje k získání plastičtějšího pohledu na jejich sociální a charitativní práci.

1.10.7 Financování sociálních služeb

Paradoxní je, že zatímco v oblasti poskytování sociálních služeb dominují NNO, financování zůstává v působnosti veřejného sektoru. Tato skutečnost zásadním způsobem ovlivňuje nejen kvalitu a rozsah nabízených služeb, ale i autonomii poskytovatelů. Fungování jednotlivých služeb tak není vázáno jen platnou legislativou v ČR, ale také diktátem formálních požadavků, které je potřeba naplnit, aby poskytovatelé získali potřebnou finanční podporu na realizaci svých služeb. Financování je koncipováno jako vícezdrojové a poskytovatelé čerpají finanční podporu ze státního rozpočtu, z rozpočtu příslušných krajů, měst a obcí, popř. prostřednictvím grantové politiky (tuzemské nebo zahraniční nadace, grantové tituly ESF). Příspěvkové organizace svůj provoz hradí především z prostředků svých zřizovatelů. Poskytovatelé pobytových služeb získávají část finančních zdrojů také z úhrad od uživatelů. Je však dlouhodobě zřejmé, že vyčleněné prostředky ani při maximální hospodárnosti nejsou dostatečné. Poskytovatelé rovněž musí průběžně (obvykle každoročně) znovu o finanční podporu žádat, což jim znemožňuje rozvoj svých služeb alespoň střednědobě plánovat a zajistit bezpečné prostředí pro své pracovníky či uživatele. Není výjimečné, že některé sociální služby mají přes převis poptávky krátkou životnost. Oblast bezdomovectví není bohužel atraktivní pro sponzory. Předmětem dobrovolného dárcovství je v ČR de facto pouze oblast darů ve formě použitého šatstva, popř. potravin (viz Potravinová banka). Velkým oživením pro poskytovatele sociálních služeb v oblasti bezdomovectví se staly strukturální fondy a další grantové tituly podpořené EU, které umožnily aplikovat celou řadu inovativních metod a programů. Zároveň však platí, že tyto finanční zdroje částečně odlehčily veřejným rozpočtům, zejména na regionální úrovni. Přestože mají realizované projekty své specifické cíle, které je nutné naplnit, většina organizací jejich prostřednictvím zajišťuje základní chod svých služeb, na který by jinak finanční prostředky nezískala. Z realizací těchto grantů poskytovatelům navíc vyplývají další úkoly v podobě průběžných a závěrečných zpráv. V období let 2007 – 2013 ČR využívá prostředky ESF prostřednictvím tří operačních programů, programové období ESF tedy příštím rokem končí. Novým trendem v rámci evropských zdrojů se pro veřejné rozpočty stávají individuální granty, které místo grantové politiky přinášejí strategii vypisování veřejných zakázek na zajištění regionálně

potřebných služeb. Cílem je zajištění efektivity vynakládání finančních prostředků. Tento trend s sebou ale přináší tlak na preferování kvantity uživatelů před kvalitou sociální práce.

Zajištění provozu, finanční udržitelnosti a dalšího rozvoje sociálních služeb klade vysoké nároky na management poskytovatelů. Svobodová k tomu dodává: „*poskytování sociálních služeb se značně liší od podnikání nebo jiných oblastí řízení. Smyslem a cílem institucí provádějících sociální práce je pozitivní změna v životě člověka – klienta... V oblasti sociální práce je tedy možno využít management jako nástroj, který umožňuje organizacím koncentraci na skutečné poslání, na kvalitní odbornou práci ve prospěch klientů.*“ (Svobodová, 2008 in **16**, s.329) O kvalitách managementu tak především hovoří schopnost moudře skloubit výše uvedené se zajištěním fundraisingové strategie vč. efektivní komunikace s nadacemi a dárci. K tomuto tématu však výstižně poznamenává Lintymer: „*V souvislosti s efektivitou sociální práce s bezdomovci bývá zdůrazňován koncept vertikální mobility (z ulice do normálního života), od něhož se také odvíjí pohled, jímž veřejní dárci hodnotí programy pro bezdomovce. Uplatňují přitom pohled na bezdomovce jako na jednotlivou skupinu osob s totožnými potřebami a předpoklady pro resocializaci. Skutečnost, že někteří z bezdomovců, kteří mají výjimečně dobré předpoklady, uspějí, pak může být důkazem pro argument, že ti z bezdomovců, kterým se to nepodaří, vlastně ani "nemají zájem se z ulice dostat", resp. poskytovatelé nejsou v rámci svého "výchovného" působení schopni je dostatečně motivovat. ... Současný nedostatek možností reálně posoudit přínos určité služby po bezdomovce má za následek, že některé efektivní projekty nemají prostředky na to, aby mohly poskytovat své služby v maximálním rozsahu, zatímco jiné programy jsou dotovány, protože odpovídají zavedeným představám, které však nemusí mít faktické podložení.*“ (Lintymer, 1998, **14**, s. 93)

1.10.8 Sociální kurátoři

Funkci sociálních kurátorů zřizují obce a jejich činnost je financována z příspěvku státního rozpočtu na výkon státní správy, který obce dostávají z Ministerstva financí, na základě zákona č.128/2000 Sb., o obcích, v platném znění. Působnost kurátorů je legislativně ukotvena vyhláškou MPSV č. 182/1991 Sb., o sociálním zabezpečení, která v § 52 vymezuje rozsah pravomocí a definuje okruh klientů kurátora. Jeho

působnost je omezena na občany, kteří mají trvalé bydliště na území příslušné obce, bez ohledu na to, jde-li o bydliště skutečné nebo formální. Většinu klientů sociálních kurátorů tvoří osoby propuštěné z VTOS, dále mladí dospělí propuštění ze školských zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy po dosažení zletilosti, občané žijící nedůstojným způsobem života a dále osoby závislé na alkoholu a jiných návykových látkách. Potenciálními příjemci služeb sociálních kurátorů jsou také rodinní příslušníci výše uvedených cílových skupin. Aktivita sociálních kurátorů směřují k podpoře klientů při překonávání sociálního vyloučení a jejich integraci do společnosti. (20) Sociální kurátoři na základě dobrovolné spolupráce s klientem poskytují sociální služby zaměřené zejména na sociálně právní poradenství, socioterapii a vypracování písemných podkladů např. pro ÚP, Vězeňskou službu ČR, soudy, Policii ČR atd. Dále klienty zastupují nebo doprovázejí při jednání s organizacemi či institucemi (městskými úřady, úřady práce, soudy, zaměstnavateli aj.), nebo je v institucích navštěvují (věznice, léčebny). V současné době poskytují i dávky hmotné nouze dle zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi. Podstatnou součástí jejich činnosti je spolupráce s poskytovateli sociálních služeb mimo státní správu.

Poněkud specifickým pracovištěm je Poradna pro osoby bez přístřeší v Praze 1, která rozšířila okruh své cílové skupiny rovněž na bezdomovce s trvalým bydlištěm mimo Prahu. Podle kurátora P. Pěnkavy se zhruba 80 % mimopražských bezdomovců domnívá, že hlavní město je pro ně ideálním místem, které naplní jejich očekávání. Přestože je realita často jiná, převážná většina se rozhodne zůstat. Pěnkava vysvětluje situaci tím, že mnozí z nich přicházejí z regionů, kde je vysoká nezaměstnanost či nedostatečná péče o osoby bez přístřeší, a anonymitou velkoměsta, v němž je pro ně snazší se začlenit do společnosti např. po výkonu trestu než na menším městě, kde je lidé osobně znají. Zkušenosti ukazují, že je efektivnější těmto klientům nabídnout účinnou pomoc než je přesvědčovat o návratu do místa trvalého bydliště. Nadstavbovým programem sociálně-terapeutické práce bylo založení sociálního klubu v říjnu 1996. Cílem klubu je rozvíjet osobnost a tvůrčí schopnosti jeho členů. Klub a účast v něm nemá být cílem, ale prostředkem na cestě k zapojení se do normálního způsobu života. Pěnkava dodává, že lidé bez domova se od běžné populace ve svých potřebách v zásadě neliší: *„Jednou z velkých potřeb, která je v jejich situaci daleko naléhavější, je přijetí od sebe samých, ale i od společnosti. Snažíme se díky socioterapeutickým metodám a především osobnímu přístupu pomáhat našim klientům se*

sebe přijetím. Na to, aby oni sami poznali, že jsou přijímáni společností, naše možnosti již nestačí. Proto se snažíme zvát každého, kdo má zájem, aby přišel mezi naše klienty a mohl si sám utvořit názor, na to jak přemýšlejí, co je tíží, co by chtěli ve svém životě změnit, co si přejí atd. Tato pozvání přijímají i významní lidé našeho kulturního, politického a společenského života“ (Pěnkava, 1996).

2.10.9 Streetpapers - Nový prostor

Streetpapers jsou noviny a časopisy prodávané pouličními kameloty, které vydávají NNO. V první řadě jde o sociálně terapeutický program, který umožňuje klientům získat pravidelný finanční příjem k zajištění nezbytných životních potřeb a zároveň rozvíjí jejich klíčové kompetence. **Je příkladem moderní sociální služby, která podporuje zodpovědnost klientů a posiluje jejich sebedůvěru, sociální a komunikační dovednosti. Zároveň je významným komunikačním prostředkem mezi majoritou a osobami ohroženými sociálním vyloučením.**

Podmínkou zařazení klienta do programu je dosažení 16 let, sociální potřeba a závazek řídit se *kodexem prodejce*, který určuje pravidla prodeje. V případě selhání, opuštění či vyloučení z programu mají klienti možnost znovu se zapojit. Vlastní program je rozdělen do několika fází: V počáteční fázi jsou na klienta kladeny minimální nároky, je seznámen s programem, absolvuje „školu“ nácviku prodejních technik. Dochází ke stabilizaci klienta z hlediska vlastního příjmu. Tato fáze bývá omezena na několik málo týdnů, aby došlo k co nejrychlejší aktivizaci klienta. Každý nový prodejce obdrží na začátku zdarma pět výtisků časopisu, další časopisy si kupuje na výdejně Nového Prostoru (dále NP) za utržené peníze z jejich prodeje. Klientovi je následně přiděleno stálé prodejní místo a průkaz prodejce s fotografií. Konzultuje se sociálním pracovníkem své krátkodobé cíle a prostředky pro jejich naplnění, včetně hospodaření s vydělanými penězi. Pozornost je věnována možnostem ubytování, vyřizování osobních dokladů apod. Třetí fáze je zaměřena na stabilizaci pracovního chování (příjmů, vztahů se čtenáři, využívání prodejního místa a pracovní doby). Prodejce je motivován k práci jasně definovaným žebříčkem kariérního růstu podle počtu časopisů prodaných za jeden týden. Čím vyššího postavení dosáhne, tím více může čerpat výhod. V celém programu je kladen důraz na zajištění stabilního ubytování s dlouhodobou

perspektivou. Průběžně je omezována podpora klienta ze strany organizace s cílem vytvořit podmínky pro jeho větší samostatnost a odpovědnost. Významnou roli v programu hraje skutečnost, že klient v rámci pracovní činnosti (terapie) působí v reálném sociálním prostředí a navazuje skutečné vztahy se čtenáři časopisu, který prodává. (20)

Občanské sdružení Nový Prostor bylo založeno v roce 1999. Dnešní NP začal vycházet v Praze pod názvem Patron jako společenský měsíčník s důrazem na sociální témata a alternativní kulturu. Jeho tvář a obsah se průběžně vyvíjely, každý šéfredaktor k této základní koncepci přidal něco svého. V r. 2002 vycházel NP jako angažovaný a provokativní časopis s kontroverzně zpracovanými tématy a odvážnou grafikou. Podzim 2003 přinesl živý a interaktivní společenský magazín s tematikou lidských práv, ekologie, sociálně vyloučených a se zájmem o kulturu. V letech 2003-06 se časopis nejvíce za svou éru věnoval tematice bezdomovectví a komunikaci mezi prodejci a čtenáři. Za tímto účelem vznikly rubriky *SMS*, *Dopisy* nebo *Tandem*. V rámci *Homeless reality show* mohli čtenáři dokonce strávit tři dny s prodejci na ulici. Dále měli čtenáři příležitost se podílet na přímé práci redakce, hlasovat o podobě titulní strany nebo v rámci *Akce za milion* navrhnout, jak získat finanční prostředky na vydávání NP. Byl vytvořen a aktivně navštěvován *diskusní web* nebo *Klub přátel NP*. Významnou funkcí projektu byl zvláště v tomto období rozměr hmotné i nehmotné pomoci mezi čtenářem a jeho prodejcem (např. o vánocích byli někteří prodejci pozváni na štědrovečerní večeři do domácnosti čtenářů). V r. 2003 vznikla rubrika *Hurá do akce!*, kde dostali bezdomovci k dispozici 8 stran časopisu. Čtenáři si tak mohli o světě kolem sebe přečíst nikoli očima školeného novináře, ale bezdomovce, jehož pohled nebyl svázán konvencemi. Při příležitosti 2. konference *V Praze doma bez domova* umožnila redakce NP zástupcům cílové skupiny vlastnoručně natočit film *Jak přežít zimu v Praze*. V této době se časopis také poměrně do hloubky zabýval otázkou chudoby a problémy třetího světa. Postupně dosáhl 25 000 prodaných kusů, v r. 2008 se stal týdeníkem prodávaným s nákladem 15 000 kusů v devíti městech ČR. Čtenáři NP jsou dle interní ankety NP nejčastěji ekonomicky aktivní ženy s VŠ vzděláním. Od r. 2007 se redakce snaží zbavit nálepky časopisu o bezdomovcích, ale nadále usiluje o to, aby v centru pozornosti časopisu zůstala témata z oblasti sociální problematiky, ekologie, menšin a alternativní kultury. Destigmatizace osob bez domova, informování o realitě příčin a důsledků je jedním z klíčových cílů celého projektu.(30) Tomuto cíli přispěli také návazné projekty jako

fotbalová liga *Homeless World Cup* nebo v r. 2000 vznik divadelního souboru Ježek a Čížek. Soubor od r. 2003 funguje nezávisle, za dobu existence jím prošlo více než 300 herců a nastudovalo přes 15 inscenací.(12) **Výstupy anket NP dokládají, že NP byl ve své „zlaté éře“ svým způsobem optimálním modelem pro efektivní spolupráci veřejnosti, poskytovatelů služeb a bezdomovců, neboť umožnil naplnit celé triádě příslušná očekávání.** Veřejnost ocenila aktivní přístup bezdomovců, tedy skutečnost, že byli ochotni pomoci si sami. Projevila proto upřímný osobní zájem a chovala se k prodejčům s respektem, což podpořilo jejich sebevědomí, posílilo motivaci ke změně a dalo jim nový životní smysl. Sociální služby celý projekt zašitily: tj. veřejnosti zprostředkovaly informace a možnost autentického setkání s osobami bez domova, svým klientům poskytovaly průběžně individuální podporu při řešení krizové situace, takže projekt mohl přinést očekávané příklady dobré praxe.

1.11. Bezdomovectví v Praze

V současné době žije téměř polovina světové populace ve městech a podle předpovědi některých expertů budou do r. 2025 obyvateli měst již více než dvě třetiny lidstva. Počet městského obyvatelstva se každý týden zvyšuje o milion a města přitahují stále více přistěhovalců z venkovských oblastí. Jedním z důvodů je zlepšení životní úrovně. Příliš rychlá urbanizace a překotný růst obyvatelstva však může přinést velké problémy, jako jsou přelidnění, nezabezpečení základních služeb, potíže s nedostatkem odpovídajícího bydlení a zhoršující se infrastruktura či negativní ovlivnění životního prostředí. Již dnes žije ve městech 500 milionů bezdomovců a lidí bydlících v podmínkách ohrožujících zdraví a život, z nich až 50 % jsou děti. Přitom dle koordinátora Světové zprávy o lidských sídlech M. Hundsalze začarovaný kruh chudoby, který má přímý vliv na růst bezdomovství a bezdomovství, které prohlubuje chudobu, může být vyřešen pouze ve městech. Právě města mohou nabízet bezplatné nebo levné sociální služby, které umožňují chudému člověku nějak začít. (9)

1.11.1 Praha 1 jako lokalita pro výskyt bezdomovectví

Při sčítání v r. 2004 byl nejvyšší počet bezdomovců zaznamenán sčítacími komisaři na území Prahy 1 (21 %), následovala Praha 5 (13 %) a Praha 8 (9 %). Na území uvedených městských částí (dále MČ) se nachází řada lokalit, která bezdomovcům poskytují vhodné zázemí a příležitosti k uspokojení základních životních potřeb, ať už jde o nádražní budovy, nákupní a zábavní centra nebo uzlové body MHD.(20) Poslední analýzu situace osob bez přístřeší v HMP zacílenou na MČ část Praha 1, zpracovalo Oddělení sociální prevence ÚMČ Praha 1 ve spolupráci s pomáhajícími organizacemi působícími na území příslušné městské části v období květen 2005 – duben 2006. Cílem bylo popsat jev ve specifických urbanistických, sociokulturních a ekonomických podmínkách, které region vytváří. MČ Praha 1 jako centrum města přitahuje bezdomovce jednak svoji polohou, místem pro pracovní uplatnění, ale i jako komunikační křižovatka. Zjevná část bezdomovců je zde početně nižší než skupina bezdomovců latentních, které nelze na první pohled rozeznat od většinové společnosti a celkové počty obou skupin se mění v závislosti na ročním období a denní době. Na rozdíl od jiných větších městských částí se zde nevyskytují místa, kde by tito lidé přebývali nekonvenčním způsobem (např. squaty, zahrádkářské kolonie, opuštěné průmyslové objekty aj.). Na území MČ Praha 1 také není žádný AD ani noclehárna. Určité místně příslušné specifikum vytváří urbanistické členění, které poskytuje části bezdomovců podmínky pro aktivní trávení noci chozením. V denní době se počty pohybují přibližně v rozsahu 900 – 1200 osob. Tyto počty zahrnují i klienty, kteří jsou na území MČ zaměstnáni v trvalém pracovním poměru nebo příležitostně. Dle kvalifikovaného předpokladu klesá v noční době toto číslo na 500 osob denně. V letním období se počty snižují průměrně až o 30 %. Ze statistických dat oddělení sociální prevence ÚMČ Praha 1 vyplývá, že nejvíce příchozích uživatelů služeb je z Prahy (celkem 33 %), z toho 13% z Prahy 1. Dále na Prahu 1 přichází nejvíce občanů ze Středočeského, Moravskoslezského a Ústeckého kraje. Relativně vysoká četnost klientů ze Středočeského kraje je dána dostupností HMP, kde se nachází řada administrativně správních institucí. Mimo jiné z analýzy vyplývá, že jak MČ Praha 1, tak i celá Praha je do jisté míry nucena řešit sociální problémy, které vznikají mimo jejich hranice. S tím souvisí potřeba řešit situaci ve spolupráci s dalšími regiony ČR, zejména těmi, ve kterých je nejvyšší

„migrační potenciál“ osob ohrožených sociálním vyloučením směrem do Prahy 1, respektive do celého hlavního města.

Součástí analýzy bylo dotazníkové šetření na zjišťování informací o povaze problematiky bezdomovectví hodnocený ze strany uživatelů. Jeho cílem bylo zjistit názorové rozhraní u cílové skupiny, které lze použít ke komparaci s názorem odborné a laické veřejnosti. Reprezentativní vzorek tvořilo 100 respondentů. Sběr dat proběhl v období prosinec 2006 - únor 2007. Okruh otázek vycházel ze zájmu veřejností (nejčastěji kladených dotazů). Šetření potvrdilo trend snižování věková hranice směrem k mladšímu produktivnímu věku. S tím souvisí změna v uvádění příčin ztráty zázemí, kdy nejvíce respondentů uvedlo *neshody s rodiči*. Důležitý ukazatel lze pozorovat v otázce vzdělání, kdy více než polovina respondentů uvedla ukončené střední odborné vzdělání. Odpověď na otázku: *Co vás nejvíce stresuje*, byla patrně ovlivněna ročním obdobím. Nejvíce respondentů uvedlo nedostatek peněz (36 %), následovaly obtíže spojené se zimním obdobím (32 %) a nedostatek spánku (30 %). Velmi zajímavé bylo hodnocení, co respondenti postrádají sami u sebe. Více než polovina postrádala *sebedůvěru*, zhruba pětina *schopnost odpouštět*, pod 10% pak následovaly *zodpovědnost*, *tolerance* nebo *upřímnost*. Naopak *upřímnost* respondenti nejčastěji postrádali od ostatních lidí (55 dotázaných), následovalo *porozumění* (27 %) a *úcta* (12 %). Pouze 6 % respondentů nejvíce postrádalo *hmotnou pomoc*. 33 % respondentů uvedla, že je bezdomovcem 1-3 roky, 31 % méně než 1 rok. Pravděpodobně s tím souvisí i skutečnost, že 86 % respondentů *vidí svou budoucnost optimisticky*. (38)

1.11.2 Akční plán pro období 2010 – 2013.

V srpnu 2010 Městská rada HMP schválila realizaci *Akčního plánu k problematice bezdomovectví pro období 2010 – 2013*, který měl navázat na schválenou strategii řešení problému bezdomovectví (viz *Analytická zpráva o současné situaci v problematice bezdomovectví na území Prahy*, usnesení Rady HMP č.1696 ze dne 15.11.2005). Tento dokument vyvolal velkou vlnu diskusí v řadách odborné i laické veřejnosti. Radní Jiří Janeček, pod jehož vedením Akční plán vznikl, k materiálu řekl: „*Akční plán si klade za cíl zejména pomoci osobám bez přístřeší řešit jejich složitou situaci. Zmírnit negativní jevy, které*

bezdomovectví doprovázejí, a usnadnit tak běžným občanům. Prahy jejich každodenní život. “

( ) Právě výzkum veřejného mínění Pražanů (viz kp. 2.8.1) byl klíčovým východiskem tohoto programu. Akční plán se však také opíral o spolupráci s odborníky. Komise pro bezdomovectví byla zřízena ve druhé polovině roku 2007 a kromě zástupců MHMP, Městské policie HMP, Policie ČR, Ministerstva vnitra, Dopravního podniku Praha, a.s. nebo Hygienické stanice HMP, v ní zasedli i zástupci MPSV, pracovníci CSSP a zástupci NNO. V rámci přípravy Akčního plánu vypracovala komise SWOT analýzu stávajícího stavu systému pomoci lidem bez domova na území Prahy. **Kromě nedostatečné zdravotní péče komise vyhodnotila mezi slabými stránkami zvláště skutečnosti spojené s bydlením:**

- akutní nedostatek denních center
- nedostatek nocleháren-ubytoven pro osoby pracující v nočních směnách,
- neexistence tréninkové bydlení,
- neexistence finančně dostupného bydlení dlouhodobého charakteru s nájemní smlouvou,
- nedostatečná kapacita domovů pro seniory a domovy se zvláštním režimem,
- nedostatek azylového ubytování pro celé rodiny, tj. nikoli jen matky s dětmi.

V odpověď na zjištěné skutečnosti navrhuje Akční plán 2010-13 posílit sociálně intervenční a prevenční složku na úkor složky pečující, zefektivnit poskytování finančních prostředků poskytovatelům sociálních služeb a zvýšit kontrolu nad vynaloženými financemi. (Místo grantové politiky by mělo nastoupit vypisování veřejných zakázek na zajištění potřebných služeb.) **A v neposlední řadě chce plán ochránit Pražany před negativními doprovodnými jevy, které výskyt bezdomovecké populace provází.** Jako ohrožení Akční plán jmenuje: nadměrné užívání alkoholu na veřejnosti, znečišťování veřejných prostranství, přenosné choroby, obtěžování_žebráním, opilostí nebo v důsledku nedostatečné hygieny, neoprávněné vnikání do obytných prostor nebo využívání infrastruktury za účelem bydlení, majetkové delikty. **Navrhovanými řešeními, které směřují k tomuto cíli, jsou:**

- mobilní zdravotnické ambulance terénních služeb (MATES)
- centrální evidenční systém pro všechny poskytovatele,

- job kontaktní místa s operativní nabídkou pracovní příležitosti (úklid veřejných prostranství a péče o zeleň),
- centrum integrované pomoci pro bezdomovce (nastavení individuální pomoci),
- hot line pro občany (možnost kontaktovat centrum s podnětem či stížností týkající se výskytu bezdomovců na území HMP) ,
- vytvoření specializovaného týmu Městské policie HMP,
- nárůst terénní sociální práce..

Celkové náklady na program byly vyčísleny přibližně na 17,9 mil. Kč. Tyto náklady akční plán vyvažoval úsporou dosavadně vynakládaných finančních prostředků díky nové filozofii jejich poskytování a kontroly. Při jeho tvorbě čerpala komise také ze zahraničních zkušeností Kanady, Německa, Francie a Rakouska. Důležitou aktivitou komise byl pracovní workshop, který se konal v červenci 2008 za účasti zástupců MHMP, nejdůležitějších NNO, které se zabývají problematikou bezdomovectví, zástupců MPSV, CSSP a humanitních vysokých škol. Workshop proběhl ve 4 pracovních skupinách, které se zaměřily vždy na jedno z nově navrhovaných opatření. **Pozitivem Akčního plánu je nepochybně pokus o provázání všech zúčastněných složek napříč celým státním sociálním systémem a přehledné označení rizik:**

- negativní postoj veřejnosti,
- nezájem dalších subjektů,
- závislost cílové skupiny na drogách a alkoholu,
- zdravotní a infekční rizika,
- vysoký cestovní ruch (atraktivnost metropole ze strany bezdomovců),
- nepříznivá změna demografických ukazatelů (nárůst duševních onemocnění, stárnutí)
- nezájem jiných regionů o komplexní řešení problematiky,
- pouze formální zapojení bezdomovců do triády. **(21)**

2.11.3 Koncepce pro řešení bezdomovectví v letech 2012 – 2020

Na Akční plán navazuje *Koncepce pro postupné řešení problematiky bezdomovectví v Praze v letech 2012 - 20* předkládaná radním Petrem Dolínkem. Návrh vypracovala pětičlenná pracovní skupina odborníků, která při tvorbě koncepce vycházela z dostupných analýz stavu a struktury bezdomovců v Praze, z poznatků o základních trajektoriích vedoucích k bezdomovectví a z analýzy předchozích koncepcí a akčních plánů. Koncepce usiluje o propojení dvou časových rovin, je proto členěná do dvou etap. Období 2012 – 14 představuje akutní opatření s výsledky, které budou zaznamenatelné ještě v tomto volebním období a založí dobré podmínky pro koncepční dlouhodobě působící řešení. V období 2014 – 20 by měly být rozvíjeny aktivity založené v první fázi a zároveň doplněna, především legislativně a investičně, dlouhodobě působící opatření a nástroje snižování problematičnosti bezdomovectví v Praze. Koncepce vidí bezdomovce jako bohatě diferencovanou skupinu a zdůrazňuje, že efektivní služby minimalizující problém bezdomovectví musí respektovat tuto diferenciaci jako první východisko pro možnost nápravy. Souhlasně s výše uvedeným Akčním plánem potvrzuje, že Praha prakticky nedisponuje soustavou propracovaných preventivních opatření vůči zvyšování počtů „viditelných“ bezdomovců a nárůstu bezdomovectví vůbec. Příprava systému prevence tohoto druhu je akutním úkolem, s perspektivou rozvoje až do roku 2020. Obdobně vidí potřebu připravit koncepční soustavu aktivit, které postupně povedou k resocializaci větší části lidí bez domova než je tomu dosud.

Potvrzuje akutní nedostatek tréninkových a sociálních bytů, nedostatečnou kapacitu azylového ubytování pro rodiny v sociálně nepříznivé situaci, nedostatek denních center, terénních pracovníků a zdravotnických služeb, ale kromě kapacity upozorňuje také na rozmístění služeb: „*Lokalizace služeb pro bezdomovce v Praze je nerovnoměrná a často převažují služby velkokapacitní, které vyvolávají výraznější konfliktní situace v místech jejich sídel. Týká se to především Prahy 1, Prahy 2 a Prahy 7. To ale neodpovídá ani faktickému rozložení výskytu především „viditelných“ bezdomovců, ani potřebě menších center služeb, které nevedou k tak intenzivnímu shromažďování bezdomovců na jednom místě. Orientace na menší komplexní centra služeb v rovnoměrnějším rozložení (ve smyslu „jít se službami za bezdomovci“)* je důležitým východiskem koncepce rozvoje služeb pro péči o bezdomovce v Praze. Jde současně o vyjádření skutečnosti, že bezdomovectví není ohraničeno městskými

částmi, ale jde o společný problém všech částí hlavního města“. (22, s.8) **Koncepce vychází z předpokladu, že počet osob bez domova na území HMP dále poroste. Považuje proto za nezbytný rozvoj kapacit služeb určených pro tuto cílovou skupinu s ohledem na jejich diferenciaci.** Některé služby se zaměří na zachování života pro část viditelných bezdomovců s nejnižší úrovní sociálních kompetencí, jiné na tu část bezdomovců, kteří ve své resocializaci nedosáhnou na vyšší stupeň služeb než na dočasné bydlení, a konečně na ty, které by měly sloužit k postupné resocializaci stále většího počtu bezdomovců tak, aby se mohli vrátit k obvyklému životnímu stylu. Koncepce dodává, že i kdyby v budoucnu došlo ke snížení počtů bezdomovců a trend byl klesající, budou dosud sloužící i nově budované služby pro bezdomovce využitelné trvale. Je však nezbytné založit systém prevence i postupů resocializace co nejdříve. Koncepční aktivity do roku 2014 se shodně s Akčním plánem zaměřují na prevenci ztráty bydlení, oblast zdravotní péče, oblast sociálních a návazných služeb, ale přinášejí rozpracovanější a ucelenější strategii. Některá navrhovaná řešení se naopak z programu tiše vytrácejí, jako např. centrum integrované pomoci, hot line pro občany či nový systém financování sociálních služeb. **Aktivity realizované v období do roku 2014 se stanou základem pro vybudování systému. Po ukončení této etapy bude nutno vyhodnotit efektivitu a navrhnout další kroky.** Jako nové aktivity jsou pro další etapy zařazeny např. vybudování AD pro osoby v důchodovém věku a pro osoby invalidní, zřízení psychiatrické ambulance v jednom z denních center, podpora rozvoje sociálních firem nebo vytvoření vhodné formy vzdělávacích programů pro pracovníky v oblasti práce s bezdomovci (NNO, orgány státní správy a samospráv, policie ČR a městské policie) či v kooperaci s NNO vytvoření vzdělávacích seminářů pro novináře na téma bezdomovectví na úrovni HMP.

Dokument se záměrně nevěnuje neochotě části bezdomovců přijmout své povinnosti, která se projevuje formou přestupků, zneužívání služeb a dalších možností resocializace, obtěžování spoluobčanů, nerespektování zásad soužití a dobrých mravů, popř. trestných činů: *„Tuto skutečnost jsme nezmínili proto, že ve veřejnosti i v povědomí mnoha institucí a jejich představitelů je bezdomovectví spojováno právě a jen s touto deviantní aktivitou. Koncepce by mj. měla i napomoci v přemáhání jednostranných postojů. To ale neznamená, že tato deviantní část není s bezdomovectvím spojena. Z hlediska naplňování koncepce je podstatné vzít tuto skutečnost v úvahu a při diferenciaci přístupů k bezdomovectví a bezdomovcům ji respektovat. Znamená to, že do souboru nástrojů*

pro práci s bezdomovci nepochybně spadá i propracování a ověřování možných sankcí tam, kde převáží deviantní recidiva“. (22, s.19) **V souladu s tímto prohlášením koncepce zahrnuje konkrétní opatření zaměřené na zlepšení obrazu bezdomovectví ve veřejnosti.**

Ještě do konce roku 2014 předpokládá vytvoření podmínek pro:

- prezentaci dobrých příkladů v médiích,
- pravidelné pololetní tiskové zprávy o stavu a řešení problematiky v HMP,
- pravidelné opakované výzkumy veřejného mínění zaměřené na bezdomovectví,
- každoroční tiskovou konferenci o naplňování a rozvoji koncepce práce s bezdomovci v HMP,
- využití prostoru v médiích pro prezentaci této problematiky a její otevřenou diskusi,
- založení fondu pro občany, kteří se přímo podílejí na pomoci při řešení problematiky bezdomovectví v HMP, každoroční vyhodnocení ve spolupráci s médii,
- vzdělávací a informační aktivity pro pracovníky policie ČR a městské policie,
- aktivity zabývající se kultivací bezdomovců prostřednictvím sportovní, kulturní a dalších činností ve spolupráci s médii,
- založení systému vzájemného informování o stavu a struktuře lidí bez domova, o kapacitách a možnostech zařízení péče o ně, jako součást nově vytvořeného Call centra. Toto centrum učinit zároveň základem pro poskytování oficiálních informací o lidech bez domova v HMP a pro soustavné analýzy akutních počtů a struktury bezdomovectví a potřeby rozvoje služeb. (22)

3. Empirická část

3.1 Cíle, metody a techniky sociálního výzkumu

3.1.1 Cíle a hypotézy

Cílem empirické části této práce je zjistit u osob bez domova (v kategorii bez střechy a bez bytu) názor na přístup veřejnosti k problematice bezdomovectví a jejich míru ochoty osobně přispět ke změně obrazu bezdomovců v očích veřejnosti (majoritní společnosti). Tento názor nebyl dosud v ČR (na území Prahy) výzkumně šetřen. Získané výstupy mohou posloužit jako inspirace pro tvorbu nových inovativních projektů doplňujících koncepční řešení problematiky bezdomovectví v Praze.

Dílčí cíle jsou odvozeny od hlavního cíle práce a navazují na její teoretická východiska:

- **Dílčí cíl 1:** Zjistit, jak osoby bez domova na základě vlastní zkušenosti a prožívání hodnotí přístup veřejnosti (majoritní společnosti) k bezdomovcům?
- **Dílčí cíl 2:** Zjistit, jak jsou jedinci bez domova přístupem veřejnosti při řešení své nepříznivé sociální situace ovlivněni (pozitivně i negativně)?
- **Dílčí cíl 3:** Zjistit, jaké kroky by osoby bez domova navrhovali pro vylepšení obrazu bezdomovců v očích veřejnosti?
- **Dílčí cíl 4:** Zjistit, do jakých aktivit či projektů (sledující dílčí cíl 3) jsou osoby bez domova ochotny se aktivně zapojit?
- **Dílčí cíl 5:** Zjistit, zda existuje souvislost mezi mírou aktivního přístupu (ochotou podílet se na změně negativního bezdomoveckého obrazu) a délkou života bez střechy či bez bytu?

Pro zodpovězení výše uvedených otázek byly stanoveny následující pracovní hypotézy:

- **H1:** Většina respondentů hodnotí vztah majoritní společnosti k bezdomovcům jako spíše negativní.
- **H2:** Většina respondentů se domnívá, že jejich osobní zkušenost s přístupem veřejnosti má významný vliv na jejich motivaci řešit nepříznivou sociální situaci.
- **H3:** Většina respondentů preferuje aktivity zaměřené na vylepšení obrazu bezdomovectví v očích veřejnosti, které nevyžadují jejich osobní zapojení.

- **H4:** Respondenti jsou častěji ochotni se zapojit do aktivit, kde předpokládají pozitivní zpětnou vazbu veřejnosti.
- **H5:** Nejčastěji projevují ochotu zapojit se do vybraných aktivit osoby žijící v nepříznivé sociální situaci déle než rok a méně než 5 let.

3.1.2 Metody a techniky

S ohledem na charakteristiku cílové skupiny (věková a vzdělanostní různorodost aj.) byl preferován *kvalitativní výzkum ve formě řízených rozhovorů*. Jako výzkumný nástroj pro vedení řízeného rozhovoru byl vytvořen *dotazník, který byl vyplňován autorkou práce na základě odpovědí respondentů* (viz příloha č. 1). Kvalitativní metoda umožnila získat přesnější a spolehlivější informace a pomohla lépe vysledovat logiku odpovědí respondentů. Výzkumný nástroj byl vyzkoušen formou *pilotáže* na vzorku 10 respondentů s cílem prověřit formulace otázek, jejich srozumitelnost a zvolené kategorie odpovědí. Dotazník se skládal celkem z 15 otázek, uzavřených, polozavřených i otevřených. V úvodní části (v otázce č.1, 4) bylo využito metody „školního známkování“. Nevýhodou této metody je lichá stupnice hodnocení, výhodou je však jednoduchost a srozumitelnost pro respondenty. První blok řízeného rozhovoru zjišťoval, jak respondenti hodnotí přístup veřejnosti k osobám bez domova (otázky č.1 – 7). Respondenti reflektovali společenské klima (otázky č.1 – 3), hodnotili vlastní bezdomoveckou zkušenost ve známém společenském prostředí (otázky č.4, 5) a vyjadřovali svůj názor na vliv přístupu veřejnosti na jejich prožívání či chování při řešení krizové situace (otázky č.6, 7). Prostřední blok mapoval názor respondentů na možnosti vztah veřejnosti k bezdomovcům zlepšit a jejich ochotu se aktivně zapojit do konkrétních činností směřujících k tomuto vylepšení (otázky č.8 – 12). Nabízené kategorie odpovědí vycházely z již úspěšně realizovaných projektů či aktuálně navrhovaných strategií v rámci koncepce řešení bezdomovectví v Praze a zároveň poskytovaly prostor pro vlastní podněty ze strany respondentů. V tomto bloku měli respondenti rovněž příležitost svou volbu zdůvodnit. Závěrečná část řízeného rozhovoru se věnovala zjišťování vybraných osobních dat respondentů, jako je délka života bez domova, způsob bydlení, věk a pohlaví. (otázky č.13 – 15).

Základním souborem výzkumu byly osoby bez domova z kategorie bez střechy nebo bez bytu, pobývající na území MČ Praha 1 v období realizace výzkumu (4.6. - 4.7.2012). Z tohoto souboru bylo *náhodným výběrem* vybráno 50 osob dle základních statistických poměrů v této cílové skupině (78 % muži : 22 % ženy), nejčastěji osoby ve věku 25 - 60 let. Respondenti byli dotazováni v Poradně pro osoby bez přístřeší ÚMČ Praha 1, v ulici Karolíny Světlé 7 (40 respondentů) a v rámci spolupráce s terénní sociální pracovnící Maltéžská pomoc o. p. s. (10 respondentů). Získat respondenty ke spolupráci nebylo v zásadě obtížné (z oslovených 56 osob bylo ochotno spolupracovat 50). Tato skutečnost pravděpodobně významně souvisí s tím, že respondenti byli dotazováni v prostředí, které považovali za své přirozené (na ulici) nebo známé a bezpečné (poradna). V obou případech měli respondenti možnost svou účast na výzkumném šetření odmítnout bez rizika sankce. Rozhovory probíhaly v příjemné atmosféře, v délce 10 - 20 minut. Respondenti o jednotlivých otázkách přemýšleli, často sami nabízeli doplňující informace nebo vysvětlující zkušenosti a diskutovali o otázkách, které považovali za důležité. Přesto nelze vyloučit určité zkreslení, ke kterému dochází v důsledku momentálního stavu respondentů či naučené tendence k účelovému způsobu chování. Výzkumné šetření bylo vyhodnoceno a výsledky zaznamenány do tabulky viz příloha č.2.

3.2 Analýza výsledků výzkumného šetření

V rámci šetření bylo dotazováno 50 osob ve věku od 21 do 65 let (6 osob do 25 let, 40 osob ve věkové kategorii 25 – 60 let a 4 osoby nad 60 let). Z tohoto počtu bylo 40 mužů a 10 žen. Nejvíce respondentů bylo v nepříznivé sociální situaci déle než 5 let, z toho přerušované 22 osob a nepřetržitě 12 osob. Stejný počet (12 osob) bylo bez domova více než jeden rok a méně než 5 let. Méně než 1 rok byly bez domova 4 osoby. Jako místo nocování respondenti nejčastěji uváděli alternativní podmínky (28 osob), následovalo přespávání na noclehárně (8 osob), krátkodobě v bytě u známých či přátel (6 osob), v azylovém domě (4 osoby) a na komerční ubytovně (4 osoby).

Výsledky výzkumného šetření potvrdily hypotézu, že většina respondentů hodnotí vztah majoritní společnosti k bezdomovcům jako spíše negativní. Respondenti sice nejčastěji hodnotili přístup veřejnosti k bezdomovcům *zámkou* 3 (18 osob), významně

zastoupené však bylo hodnocení *známkou 4* (16 osob) a dokonce *známkou 5* (10 osob). Respondenti, kteří zvolili *známku 3*, nejčastěji uváděli, že se chtějí vyhnout paušalizaci při bipolárních zkušenostech, ostatní se do odpovědi snažili promítnout názor, že „*veřejnost nemá na druhou stranu jednoduchou situaci*“. Příčinu negativního společenského klimatu respondenti nejčastěji viděli v přesvědčení majority, že *bezdomovci si za svou situaci mohou sami a měli by se více snažit* (12 osob), následoval názor, že *větší část veřejnosti má s osobami bez domova špatnou zkušenost, kterou následně zobecňuje* (11 osob) a shodné procento respondentů (16 %) se domnívalo, že *veřejnost vychází ze zkreslených informací z médií nebo se cítí bezdomoveckou subkulturou ohrožena*. Jako spíše pozitivní hodnotilo vztah veřejnosti k bezdomovcům 12 % respondentů (6 osob). Nejvíce negativních zkušeností při jednání se spoluobčany respondenti údajně zaznamenávají na úřadech a u zaměstnavatelů (shodně 32 % respondentů *hodnotilo známkou 5*). Prostředí úřadů je však zároveň prostředím, ke kterému bezdomovci mají nejvíce vyhraněný vztah, protože 24% respondentů naopak přidělilo *známku 1*. Naopak za nejméně problémové respondenti označili prostředí sociálních služeb (44 % *hodnotilo známkou 1*, 32 % *známkou 2*), zdravotní péče (44 % *hodnotilo známkou 1*, 24 % *známkou 2*) a církevních a náboženských společností (48 % přidělilo *známku 1*, 20% *známku 2*, přičemž 20 % nemá s tímto prostředím žádnou zkušenost). Prostředí ulice, tj. běžný denní kontakt s veřejností respondenti opět nejčastěji hodnotili *známkou 3* (52 %), následovala však *známka 1* (20 % respondentů). Při hodnocení jednotlivých prostředí respondenti zjevně vycházeli ze zcela konkrétních zkušeností s jednotlivci, kteří na ně nejvíce zapůsobili. Dle výpovědi respondentů mělo na hodnocení významný vliv jejich očekávání, které se v jednotlivých prostředích značně lišilo. Např. při jednání na úřadech častěji očekávali odborné znalosti a schopnost poskytnout praktickou radu, zatímco u náboženských společností hledali především porozumění a vstřícné přijetí. Zajímavé je, že téměř pětina respondentů sice označilo společenské klima za negativní (hodnocení *známkou 4, 5*), ale při hodnocení svých nejčastějších zkušeností v jednotlivých prostředích využili známkování v horní hranici (1,2). V jednání svých spoluobčanů respondenti nejčastěji postrádají *ochotu poskytnout šanci* (76 %), *pochopení* (72 %) a *důvěru* (56 %). Dále 36 % respondentů postrádá *respekt a úctu* a 16 % *zdvořilost*. Respondenti, kteří označili pouze jeden přístup, preferovali *pochopení* nebo *ochotu poskytnout šanci*. **Většina respondentů (80 %) se skutečně domnívá, že způsob, jak se**

k nim veřejnost chová, je ovlivňuje. Přitom 32 % respondentů uvádí vliv na jejich motivaci řešit nepříznivou sociální situaci, 24 % vliv na náladu, 20 % vliv na jejich způsob chování (dle „*zákona akce a reakce*“) a 8 % vliv na sebedůvěru.

Jako cestu k vylepšení obrazu bezdomovců v očích veřejnosti respondenti navrhovali nejčastěji lepší nabídku sociálních služeb (32 osob). Výhodu tohoto výběru vysvětlovali respondenti nejčastěji nižším počtem bezdomovců na ulicích, v důsledku čehož by veřejnost byla méně konfrontována s obtěžujícími doprovodnými jevy bezdomovectví a zároveň měla větší příležitost setkávat se s příklady dobré praxe při řešení jejich nepříznivé sociální situace. Následovaly varianty *změnou chování bezdomovců* (28 respondentů) a *celonárodní informační akcí o problematice bezdomovectví* (26 osob). Na posledním místě se objevila varianta *změnou informování v médiích* (20 osob). Rozložení odpovědí respondentů odpovídá výstupům z otázek č. 2 a 3, což dokládá věrohodnost výpovědi. Změnu chování bezdomovců respondenti očekávali „od těch hrozných ostatních, kteří jim kazí pověst“. **Lze tedy říci, že dotazované osoby bez domova skutečně častěji preferovaly způsoby, kde iniciativa ke změně měla přijít od druhých osob či subjektů. Téměř všichni respondenti (92 %) však vyjádřili ochotu se na změně bezdomoveckého obrazu v očích veřejnosti aktivně podílet, z toho celkem 64 % dotázaných vyjádřilo rozhodné ano a 28 % se přiklonilo k odpovědi záleží na okolnostech.** Při výběru aktivit, do kterých by byli údajně ochotni se zapojit, označili respondenti za rozhodující *dostupnost aktivity a velikost skupiny oslovených osob* (24 %), dále *míru konkrétního dopadu na nepříznivou situaci bezdomovců* nebo *možnost předat veřejnosti autentickou zkušenost* (20 %). Za důležitou považovali rovněž *možnost zabránit zkreslení informací prostřednictvím přímého kontaktu* (16 %) či *oslovení skupin, které mají ve společnosti největší vliv* (8 %). Pouze 8 % dotázaných neumělo svou volbu vysvětlit. Většina respondentů označila hned několik možných činností (nejčastěji 2 - 3) a 14 respondentů přidalo k nabízeným svůj vlastní návrh. Z výše uvedených příčin byla nejčastěji volenou aktivitou *spolupráce s médii* (30 osob), následovala *informační akce pro veřejnost na ulici* (20 osob), dále *zapojení do dobrovolnického projektu typu „adoptujte si svého bezdomovce“* (17 osob), překvapivě také *schůzka komunitního plánování* (16 osob) a *beseda* pořádaná např. poskytovateli sociálních služeb (14 osob). Zajímavé byly i vlastní podněty respondentů. Celkem 6 z nich podpořilo význam kulturních projektů, jako jsou festivaly, bezdomovecké divadlo či výstavy uměleckých výrobků, 1 respondent se vyslovil

pro sportovní utkání bezdomovci versus veřejnost, další nabídl nápad vydat vlastní knížku bezdomoveckých příběhů s dobrým koncem, jejíž autentické sdělení by přispělo jak k informování veřejnosti, tak k posílení motivace samotných bezdomovců. Dalším opakovaným podnětem byla příležitost vybudovat si za podpory ÚMČ v některém ze zchátralých pražských objektů prostory vhodné k bydlení (4 klienti). **Výzkumné šetření nepotvrdilo souvislost mezi ochotou podílet se na změně negativního bezdomoveckého obrazu a délkou života bez střechy či bez bytu.**

Závěr

Závěrem můžeme konstatovat, že všechny tři strany, tedy veřejnost, poskytovatelé sociálních služeb i samy osoby bez domova se shodují, že bezdomovectví je závažný společenský problém, který je potřeba urgentně řešit. **Je zjevné, že skutečně efektivní cesta z problému ven vede jen cestou společného koncepčního řešení. Zde se však ocitáme v bludném kruhu: nebude-li vůle ke vzájemné funkční spolupráci, nedocílíme efektivní změny. Na druhé straně nebudou-li k vidění uspokojivé výsledky, bude obtížné navázat účinnou spolupráci.**

Majoritní společnost má dle výzkumů veřejného mínění k osobám bez domova ambivalentní či spíše negativní vztah, který se projevuje nízkou osobní solidaritou a společenské vyloučení bezdomovců dále prohlubuje. Příčin je celá řada – od nedostatečné informovanosti, která plodí obavy a nedůvěru, přes postmoderní životní styl vyžadující rychlé a jasně viditelné řešení až ke všudypřítomným společenským nejistotám ovlivňujícím míru společenské solidarity. Odpovědnost za řešení problematiky se veřejnost snaží přesunout na charitativní organizace, obce či stát. Je však zjevné, že veřejnost postrádá rovněž kvalifikované informace o praktickém fungování veřejné politiky či pomáhajících organizací a neuvědomuje si svou moc - vytváří společenské klima, ovlivňuje legislativní prostředí či politické preference atd. Na druhé straně mnohé projevy zjevného bezdomovectví lze vnímat jako obtěžující či dokonce ohrožující a je zapotřebí je účinně minimalizovat. Pomáhající organizace jsou si těchto skutečností vědomé a připravovaná koncepce řešení problematiky bezdomovectví v Praze na období 2012 - 20 zahrnuje jak preventivní strategii negativních společenských dopadů, tak úsilí o změnu mediálního obrazu bezdomovectví. Součástí dlouhodobé informační kampaně by měly být informace o realizovaných krocích včetně příkladů dobré praxe. Odborná veřejnost v oblasti sociální prevence shromáždila celou řadu informací a zkušeností, ale klade si i otázky. Zároveň i ona má své oprávněné požadavky. Efektivní sociální práce předpokládá nejen dostatek pracovníků s potřebnou odborností a dostatečné materiální a provozní zázemí v rámci poskytování sociálních služeb, ale také mezioborovou spolupráci a součinnost na úrovni jednotlivých krajů v rámci celé ČR. Tyto formy spolupráce jsou doposud nedostatečné a vedou ke koncentraci bezdomovců

v metropolích, popř. ve městech s aktivnější sociální či bytovou politikou. To ale následně činí dostupné formy pomoci málo flexibilní a kapacitně nedostačující.

Bezdomovectví je multifaktorový problém, skupina bezdomovců je vnitřně značně diferencovaná a obě tyto skutečnosti efektivitu pomoci významně komplikují. Pro odborníky je obtížné shodnout se na univerzálních pojmech a postupech. Je nezbytné, aby těžiště sociální práce spočívalo v individuálním přístupu, který respektuje osobnost člověka v nepříznivé situaci a společně s ním hledá účinnou motivaci ke změně s ohledem na jeho možnosti, schopnosti a dovednosti. To je velice kapacitně i finančně nákladné. Skutečnost, že sociální služby nemají k dispozici potřebné provozní zázemí, staví poskytovatele i uživatele služeb při řešení krizové situace před celou řadu situací, které vynaložené úsilí devalvují a snižují úspěšnost reintegrace. Řada osob bez domova sociální služby vůbec nevyhledává nebo postupně ztrácí počáteční motivaci či kompetence nepříznivou situaci řešit. Pro některé je obtížné najít důvěru k pomáhající instituci, pro jiné je naopak náročné přijmout odpovědnost za svůj život a vymanit se závislosti na sociální službě. Skutečnost dále komplikuje, že bezdomovecká subkultura není homogenní a neprojevuje vnitřní solidaritu. Otázkou pro empirickou část této práce bylo, zda lze najít, pojmenovat a uvést do praxe projekty či postupy, které by osoby bez domova vhodně motivovaly k účasti na komunitním plánování či jiném koncepčním řešení problematiky bezdomovectví ve spolupráci s odbornou a laickou veřejností. Přestože byl výzkum realizován na malém vzorku respondentů a je potřeba zohlednit rizika zkreslení vyplývající z jejich momentálního stavu či naučené tendence k účelovému způsobu chování, výsledek potvrdil hypotézu, že bezdomovci jsou za určitých podmínek ochotni a schopni se podílet na vytváření společné koncepce řešení. Pozitivní je již sama skutečnost, že je téma zajímavé, dokáží se jím soustředěně zabývat a diskutovat o něm. **Z výpovědí respondentů nejčastěji vyplynulo, že klíčové pro jejich zapojení do triády řešitelů problematiky bezdomovectví je ochota odborné a laické veřejnosti nabídnout jim dobře dostupné aktivity, které budou cílit na velké nebo vlivné společenské skupiny či budou mít praktický dopad na nepříznivou situaci bezdomovců. Respondenti si také vysoce cenili možnost předat veřejnosti svou autentickou zkušenost. Výzkumné šetření nepotvrdilo souvislost mezi ochotou bezdomovců podílet se na změně negativního bezdomoveckého obrazu a délkou života bez střechy či bez bytu.**

Použitá literatura

1. Prameny a elektronické dokumenty

1. ARMÁDA SPÁSY. *Kdo jsme*: oficiální stránky Armády Spásy [on line]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2012-5-31]
Dostupné z URL: <http://http://www.armadaspasypraha.cz/>
2. BARTÁK, M. *Bezdomovství v ČR, Zdravotní stav bezdomovců a jeho determinanty*. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Katedra veřejné a sociální politiky, 2008. Vedoucí disertační práce PhDr. Helena Hnilicová, Ph.D.
3. CENTRUM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB, BRNO. *Aktuální otazníky fenoménu bezdomovectví, sčítání bezdomovců v Brně v roce 2010*, Brno: Centrum sociálních služeb, 2010
4. CENTRUM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB PRAHA. *O nás*: oficiální stránky CSSP [on line]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2012-5-31]
Dostupné z URL: <http://www.csspraha.cz/>
5. CSSP. *V Praze doma bez domova 2010*, Praha: CSSP, 2010
6. ČESKÁ KATOLICKÁ CHARITA. *Činnost v ČR*: oficiální stránky České katolické charity [on line]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2012-5-31]
Dostupné z URL: <http://www.charita.cz/cinnost-v-cr/>
7. DAVID, I. *Bezdomovectví duševně nemocných*, Vranov nad Dyjí: Seminář sociální patologie Masarykovy České sociologické společnosti, 17. 4. 2010
8. EUROSTAT. *Čechů pod hranicí chudoby je už milion*: Deník Referendum, 2010 [online]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2010-6-16]
Dostupné z URL: <http://denikreferendum.cz/clanek/3160-eurostat>
9. HRADEČTÍ, V. a I. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*, Praha: Grada, 1996.
ISBN 80-902292-0-4
10. HRADECKÝ, I. a kol. *Definice a typologie bezdomovectví*, Praha: Grada, 2007.
ISBN 978-80-86451-13-8
11. HRADECKÝ, I. a kol. *Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva*. Praha: MCSSP, 2004.

12. JEŽEK A ČÍŽEK O.S. *Kdo jsme*: oficiální stránky Ježek a Čížek o. s. [on line].
Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2010-6-16]
Dostupné z URL: <http://www.jezek.cizek.cz/>
13. KELLER, J. *Úvod do sociologie*, Praha: Slon, 2009. ISBN 978-80-86429-39-7
14. LINTYMER, V. *Spektrum služeb pro bezdomovce. Rozsah a principy sociální práce*.
Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra sociální práce, 2010.
Vedoucí diplomové práce PhDr. Olga Havránková
15. MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, 1999.
ISBN 80-8585-0-61-3
16. MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*, Praha: Portál, 2008.
ISBN 978-80-7367-502-8
17. MATOUŠEK, O. – Kodymová, P., Kolářková, J. Sociální práce s nezaměstnanými.
In *Sociální práce v praxi*, Praha: Portál, 2008. Kapitola 16, s. 299 – 314.
ISBN 80-7367-002-X
18. MATOUŠEK, O. – Schwarzová, G. Sociální práce s bezdomovci. In *Sociální práce v praxi*, Praha: Portál, 2008. Kapitola 17, s. 315 – 330. ISBN 80-7367-002-X
19. MCSSP, PRAHA. *Externí závěrečná evaluace projektu „Aktivizace pracovního potenciálu sociálně znevýhodněných občanů“*. Praha: MCSSP, 2008.
20. MCSSP, PRAHA *Bezdomovectví v hlavním městě Praze*, Praha: MCSSP, 2004
21. MHMP. *Akční plán problematiky bezdomovectví pro období 2010 až 2013*, Praha: MHMP, 2010
22. MHMP. *Koncepce pro postupné řešení problematiky bezdomovectví v Praze v letech 2012 – 2020*, Praha: MHMP, 2011
23. MMR. *Koncepce bytové politiky*: oficiální stránky MMR [on line]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2008-1-14].
Dostupné z URL: <http://www.mmr.cz/bytova-politika-koncepce-strategie>
24. MPSV. *Koordinace boje proti bezdomovectví v Evropě*: oficiální stránky MPSV [online]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2008-1-14].
Dostupné z URL: <http://www.ey2010.cz>
25. MPSV. *Národní akční plán sociálního začleňování 2004-2006*, Praha: MPSV, 2005

26. MPSV. *Národní program Evropského roku proti chudobě a sociálnímu vyloučení Česká republika*: oficiální stránky MPSV [online]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2010-6-16]. Dostupné z URL:
<<http://www.mpsv.cz/files/clanky/7456/Narodni-program-ER-2010.pdf>>
27. MPSV: *Příspěvek na bydlení*: oficiální stránky MPSV [online]. Poslední aktualizace: 30.12.2011, [cit. 2012-5-31]. Dostupné z URL: <<http://www.portal.mpsv.cz>>
28. MPSV. *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe*, Praha: MPSV, 2002. ISBN 80-86552-45-4
29. NADĚJE O.S. *Integrační program*: oficiální stránky NADĚJE o. s. [on line]. Poslední aktualizace: 9.7.2012, [cit. 2012-7-9] Dostupné z URL: <<http://www.nadeje.cz/>>
30. NOVÝ PROSTOR. *O nás; Historie Nového Prostoru; Časopis*: oficiální stránky Nového Prostoru o.s. [on line]. Poslední aktualizace: neuvedeno, [cit. 2008-1-14]. Dostupné z URL: <<http://www.novyprostor.cz>>
31. OPATRŇÝ, M. *Lidská nedokonalost jako Bohem garantované právo*, České Budějovice: Sborník z konference o bezdomovectví Jsme jeden svět, 21.10.2008
32. PĚNKAVA, P. *Sociální problematika bezdomovectví*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2007. 30 s. Bakalářská práce
33. PĚNKAVA, P. *Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra sociální práce, 2010. Vedoucí rigorózní práce JUDr. Kristina Koldinská, Ph. D.
34. PRUDKÝ, L., ŠMÍDOVÁ, M. *Kudy ke dnu*, Praha: Socioklub, 2005. ISBN 978-80-86140-68-1
35. ŠNAJDROVÁ, Z., HOLPUCH, P.: *Sčítání bezdomovců na území hlavního města Prahy, závěrečná zpráva*, Praha: MHMP, 2010
36. ŠTĚCHOVÁ, M. a kol. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie, závěrečná zpráva*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. ISBN 978-80-7338-069-4
37. ŠUPKOVÁ, D. a kol. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*, Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-2245-0
38. ÚMČ Prahy 1. *Analýza bezdomovectví na Městské části Praha 1*. Praha: ÚMČ Prahy 1, 2007

39. VEČEŘA, M.: *Sociální stát, východiska a přístupy*, Praha: SLON, 1993.
ISBN 80-901424-6-X
40. *Zákon č. 108/2006 Sb, o sociálních službách*, v platném znění
41. *Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi*, platné znění

2. Sekundární literatura

1. NADĚJE, O.S. *Sborník ze semináře na téma Bezdomovství v Evropě, Olomouc 4. 3. 1998*. Praha: Naděje, 1997
2. *Národní zpráva o strategiích sociální ochrany a sociálního začleňování na léta 2006 – 2008, Česká republika*, Praha: MPSV, 2006
3. NOVÝ PROSTOR. výtisky č. 151 (2003) – č. 346 (2010)
4. VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál, 2004.
ISBN 80-7178-6780

Seznam příloh

Příloha 1: Výzkumný nástroj pro vedení řízeného rozhovoru s respondenty (dotazník)

Příloha 2: Vyhodnocení empirického šetření (tabulka)